

Міністерство освіти та науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Філологічний факультет

Катедра української мови
імені проф. Івана Ковалика

**МОВОЗНАВЧИЙ ДИСКУРС Ю. ШЕВЕЛЬОВА: ОСОБЛИВОСТІ
ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ**

Магістерська робота
студентки II курсу групи ФЛУМ-21з
спеціалізації 035.01 Українська мова та література
(освітня програма “Українська мова та література”)
заочної форми здобуття освіти
Озимок Ірини Василівни

Науковий керівник – к.ф.н. доц. У. Б. Добосевич

Львів – 2022

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЙНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА.....	7
1.1 Поняття індивідуального стилю у сучасній лінгвістиці – основні зауваги щодо вивчення поняття індивідуального стилю в мовознавстві	7
1.2 Палітра лінгвістичних зацікавлень Юрія Шевельова.....	17
1.3 Лінгвістичні засади мовознавчого дискурсу Ю. Шевельова	21
Висновки до розділу 1.....	26
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ МОВНОВИРАЖАЛЬНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ДИСКУРСУ Ю. ШЕВЕЛЬОВА (НА ПРИКЛАДІ ПРАЦІ «НАРИС СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ ТА ІНШІ ЛІНГВІСТИЧНІ СТУДІЇ» (1947-1953))	28
2.1. Фонетико-стилістичні риси індивідуального стилю автора	28
2.2. Наповнення лексичного складу праці	34
2.3 Композиційно-стильовий контраст індивідуального стилю автора	44
Висновки до розділу 2.....	50
РОЗДІЛ 3. СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ Ю. ШЕВЕЛЬОВА	53
3.1. Місце стилістичних фігур у мовознавчому дискурсі автора	53
3.2. Стилiстичні функції і наповнення різних типів речень.....	63
3.3. Мовно-стилістична специфіка індивідуального стилю мовного дискурсу автора	70
Висновки до розділу 3.....	78
ВИСНОВКИ	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ.....	86

ВСТУП

Творча спадщина видатного українського науковця і філолога Юрія Володимировича Шевельова посідає чільне місце в історії української літературної мови. Відомий мовознавець залишив своїм послідовникам значущі зразки українськомовного наукового письма, яке є унікальним за своїм стилем мисленням і яскравою авторською індивідуальністю. Праці дослідника відрізняються від багатьох наукових публікацій радянського та сучасного періоду. Особливість стилю Ю. Шевельова полягає у тому, що він свідомо орієнтується на свого уявного співрозмовника, намагаючись знайти зв'язок з ним, і не відпускати увагу читача до останнього рядка.

Одна з таємниць популярності праць мовознавця полягає у тому, що його роботи лаконічні, без зайвої словесності, а це дуже приваблює сучасного читача. Його праця «Нарис сучасної української літературної та мови інші лінгвістичні студії (1947-1953)» зробила значний внесок у лінгвістику й стала вагомим досягненням в українському мовознавстві, у ній висвітлено основи лексики, семантики, синтаксису, морфології, фонетики та фонології. Книга містить мовознавчі дослідження західноєвропейського періоду (1947-1953 рр.).

Проблема вивчення індивідуального стилю тісно пов'язана з проблемою мовного життя та мовної особистості науковця. Вивчення ідіостилу і визначальних рис дослідника є однією із сучасних тенденцій світового мовознавства, цій темі присвятили свої роботи О. Семенова, Л. Ольшка, С. Бирик, С. Ємоленко, Г. Крохмальна В. Калашник, Л. Ставицька, В. Тататєєва, та інші. Дослідники звернули увагу на виключні функції мови, а також на принципи людської і художньої побудови авторського стилю.

До великих постатей минулого століття належить Юрій Шевельов (Шнайдер, Шерех). Якими засобами Ю. Шевельов досягає таких виразних ефектів? Які стилістичні секрети приховує його доробок? Спробуємо розібратися у цьому на матеріалі його україномовних мовознавчих праць.

В Україні вже сформувався досить потужний центр дослідження руху шевельовознавства, що дає надію на поступове накопичення цілісного корпусу текстів Шевельова, їх дослідження та осмислення – це величезний внесок учених української гуманітарної науки.

Багато з цих засобів, як ми побачимо далі, ще недостатньо описано в стилістиці наукового тексту, зокрема праця «Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947-1953)», а деякі аспекти праці залишаються зовсім невідомими, що зумовлює **актуальність** нашої роботи.

Об’єкт дослідження – індивідуальний стиль Ю. Шевельова на матеріалі праці «Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947-1953)».

Предмет дослідження – функціональні особливості правописно-фонетичних і лексичнико-семантичних засобів у мовознавчому дискурсі Ю. Шевельова.

Метою роботи є визначення особливостей індивідуального стилю Ю. Шевельова шляхом системного аналізу мови мовознавчої спадщини науковця.

Мета передбачає вирішення таких **завдань**:

- вивчити та синтезувати загальнотеоретичні підходи до вивчення проблем ідіостилю письменника;
- виявити закономірності системи мовних засобів мовознавчого дискурсу Ю. Шевельова;
- дослідити фонетико-правописні аспекти наукового письма;
- визначити лексико-семантичні ресурси ідіостилю мовознавчої спадщини Ю. Шевельова;
- узагальнити особливості та специфіку формування індивідуального стилю мовознавця.

Матеріалом дослідження є збірник мовознавчих праць Ю. Шевельова «Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії» (1947-1953)».

У процесі аналізу індивідуального стилю Ю. Шевельова було застосовано такі **методи**: експериментальний метод, що дозволяє точно аналізувати виявлені мовні явища; системно-структурний метод – для загального зв'язку явищ у мові, а отже, і правових зав'язків між частинами аналізованого лінгвістичного об'єкту; асоціативно-семантичний і компонентні методи, які використовуються з метою вивчення мовних явищ і їх поля в аналізованих текстах; метод стилістичного аналізу – для розуміння інтелектуальної точності та естетичної виразності висловлювання; описовий метод – при узагальненні мовних фактів та формуванні висновків.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що мовознавча праця Ю. Шевельова вперше систематично вивчається, завдяки чому можна скласти найповніше представлення авторської стильової домінанти, фонетичні та мовно-стилістичні особливості праці.

Теоретичне значення роботи. Результати дослідження є новими теоретичними висновками та узагальненнями в галузі індивідуального вивчення письменницького стилю, що приносить користь від глибшого розуміння специфіки художньо-естетичної властивості мовознавчого дискурсу Ю. Шевельова, та сприяє загальному уявленню про ідіостиль як одну з основних категорій стилістики авторського мовлення. Матеріали дослідження доповняють знання про зв'язок світогляду автора з мовою його читачів.

Практичне значення роботи полягає в можливості застосування результатів досліджень при практичній роботі з мовознавчими творами, конкретними за своїм стилістичним аналізом і аналізом ідіостилу окремого автора. Окрім того, методика цього дослідження може бути додатковою при аналізі творчості інших мовознавців. Результати досліджень також можна

застосовувати при вивченні та викладанні таких начальних дисциплін, як фонетика, лексикологія та стилістика.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів (теоретичного та практичних), висновків, списку використаної літератури та джерел.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЙНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ ЮРІЯ ШЕВЕЛЬОВА

1.1 Поняття індивідуального стилю у сучасній лінгвістиці – основні зауваги щодо вивчення поняття індивідуального стилю в мовознавстві

Останнім часом все більшого визнання набуває думка про те, що основа розвитку теорії стилю художньої творчості була закладена у риторичі мислителя Аристотеля, в рамках якої була розроблена й обґрунтована система ораторського мистецтва. Аристотель першим спробував визначити поняття «стиль мовлення», підкреслюючи, що «стиль має відповідати меті мовлення, а тому бути зрозумілим і недвозначним»¹. Також цілком очевидно, що концепція «стиль» в ході історії розвитку культури набув художньо-історико-філологічного трактування, в якому міститься мовне та літературне значення цього терміна.

Якісні ознаки різновидів тексту створюються проявом у тексті особистісних особливостей стилю автора. Авторська індивідуальність виявляється в плані інтерпретації тексту, в мовно-стилістичному оформленні. Звичайно, ця проблема актуальна і важлива для текстів нестандартного мовного та композиційного оформлення, текстів з більшою часткою емоційно-експресивних елементів.

Авторська індивідуальність максимально відчутна у художніх текстах як на рівні прояву авторської свідомості, її морально-етичних критеріїв, так і на рівні літературної форми, ідіостилу. Індивідуальний стиль, зазвичай, виявляється у жанрах публіцистики, близьких до художнього типу зображення. Елементи художності виявляються і науково-популярному тексті, і, отже, вони вибіркові і тому характеризують стиль автора.

¹ Аристотель. Риторика. Поетика. / Аристотель; [пер. О. Цибенко]. - М.: Лабіринт, 2000. – С. 115.

Емоційна пам'ять конкретного автора конкретного тексту може вихопити зі своїх відчуттів при створенні літературного твору різні враження – конкретно-предметні, наочні своєю детальністю, то романтично-підняті, викликані емоційно-психологічною напруженістю, станом афекту. Так народжується або стриманість в описах, предметна деталізованість, або надмірна метафоричність, пишнослів'я. Все індивідуально, у всьому відбивається автор. Індивідуальний стиль простежується не тільки у художніх та текстах інших стилів, але зокрема і у науковому дискурсі він виразний. Характеризується планом вираження, а саме: спеціалізованою лексикою, специфічним синтаксисом, своєю фразеологією, що в сумі формують ідіостиль науковця.

У сучасній лінгвістиці досі не існує єдиного загальноприйнятого терміна для трактування індивідуального стилю. Довгий час ставлення мовознавців різних епох і напрямків до проблеми індивідуального ставлення в мові, або ідіолекту, було суперечливим, з'являлись нерівні тенденції – від відомого перебільшення ролі індивідуального стилю, до повного ігнорування.

Зробили значний внесок у вивчення ідіостилу такі науковці: в українському мовознавстві – це праці В. Дроздовського, О. Кухар-Онишко, С. Єрмоленко, Н. Сологуб, Л. Тиха, В. Волошук, О. Селіванова, Л. Ставицька, С. Бирик, Н. Дужик, С. Форманова, В. Стецій, Г. Крохмальна та інші.

Питанням стилістичної диференціації ідіолекту при вивченні індивідуальної мови досі приділялося порівняно мало уваги. Суперечки щодо використання того чи іншого означення тривають серед дослідників досі. Терміни індивідуального стилю не розмежовані – ідіолект, ідіостиль, мовна манера, стильова манера, стиль, авторський стиль, світогляд письменника, мовна особистість, індивідуальні мовні знання, особиста мова, художнє мовне мислення, мовна картина світу автора тощо.

Дослідниця А. Козловська виділяє 2 фактори-наслідки різновидностей диференціацій, сверджуючи: «1. Увага на пошуку оригінальних елементів, що

характеризують мову даної особи на противагу ідіолектам інших носіїв мови;
2. Від зосередження уваги на аналізі лише одного різновиду індивідуальної мови – найчастіше художнього або наукового стилю»².

За визначенням мовознавиці С. Єрмоленко, індивідуальний стиль є сукупністю мовно-виразових засобів, які виконують естетичну функцію і вирізняють мову окремого письменника з-поміж інших. Дослідниця вважає, що індивідуальний стиль ґрунтується «на зв'язку мови і мислення, на формуванні мовної картини світу, в якій поєднано загальне й індивідуальне, загальне й одиничне»³.

Дослідниця Л. Ставицька у статті «Про термін ідіолект» вважає, що «індивідуальний стиль – це сукупність основних стильових особливостей, які характеризують твори того чи іншого автора у певний період або всю його творчість»⁴.

Польський лінгвіст З. Клеменсевич вирізняє таке поняття як «особиста мова» та дефінує його так: «це система слів, типів флексій, типів словотвору, синтаксичних схем і шаблонів, яка, складаючи певну частку колективної мови, зберігається в індивідуальній свідомості у вигляді ментальних уявлень. Водночас це ресурс виражальних можливостей, які особистість реалізує в мовленні»⁵.

Поряд із терміном «індивідуальний стиль» можна зустріти термін «ідіостиль», який «відбиває індивідуальний світогляд і світобачення письменника через певні специфічні мовні засоби чи оригінальне авторське використання їх»⁶.

² Kozłowska A., 2008, Język poetycki Karola Wojtyły (próba charakterystyki), „Colloquia Litteraria”, nr 4–5, – С. 89.

³ Єрмоленко С. Українська мова : короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С. Єрмоленко, С. Бибик, О. Тодор ; за ред. С. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – С. 305.

⁴ Р. Тербуєс «До проблеми ідіостилу: термінологічний аспект». Науковий журнал. № 1 (5) /2016. – С. 35.

⁵ Klemensiewicz Z., 1961, Jak charakteryzować język osobniczy?, [w:] tenże, W kręgu języka artystycznego i literackiego, Warszawa, s. 204–214 [artykuł z 1946 roku]. – С. 205.

⁶ Мацько Л. Стилїстика української мови / Л. Мацько, О. Сидоренко, О. Мацько. – К : Вища школа, 2003. – С. 164.

Досліджуючи ідіолект В. Волошук окреслює цей термін так: «це система змістовних і формальних лінгвістичних характеристик, властивих творам окремого автора, яка робить унікальним втілений в цих творах авторський спосіб мовного висловлення»⁷. Сукупність усіх характеристик робить унікальним авторський спосіб реалізації індивідуальної мовної картини. На практиці ідіостиль співвідноситься з особистісним почерком автора художнього полотна, з тими стилеутворюючими характеристиками, які роблять це полотно відмінним від ряду аналогічних йому творів інших авторів.

Вчений Х. Дідух стверджує, що термін «ідіостиль» вживається у широкому (загальному) і вузькому розумінні. У «загальному розумінні ідіостиль – це сукупність глибинних механізмів створення певним автором текстового простору, що відрізняють його від інших. У більш вузькому розумінні ідіостиль пов'язаний із системою мовностилістичних засобів, характерних для творчої манери певної мови. особистість автора»⁸.

Дослідниця Л. Ставицька у статті «Про термін ідіолект» каже: що «ідіостиль – це індивідуальний стиль, сукупність основних стильових рис, що характеризують творчість того чи іншого автора у певний період чи всю його творчість»⁹. Вона дає визначення поняття ««ідіолект» – це сукупність індивідуальних ознак, що характеризують мовлення окремої людини»¹⁰.

І. Ришкевич у статті «До проблеми авторського ідіостилю в художній літературі» говорить, що термін «ідіостиль» споріднений із терміном «ідіолект»¹¹. До цієї думки схиляється і Р. Довганчина, стверджуючи, що під

⁷ Волошук В. Лінгвостильові особливості ідіолекту З. Ленца в малих епічних жанрах : дис. канд. філол. наук : 10.02.04 / Волошук Вікторія Іванівна. – Львів, 2004. – С. 6.

⁸ Дідух Х. Ідіостиль як відображення авторської картини світу / Х. Дідух // Філологічні науки. Риторика і стилістика. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/15_NNM_2012/Philologia/2_111114.doc.htm

⁹ Ставицька Л. Про термін ідіолект / Л. Ставицька // Українська мова. – 2009. – № 4. – С. 11.

¹⁰ Там само. – С. 10.

¹¹ Ришкевич І. До проблеми ідіостилю автора в художній літературі / І. Ришкевич // Актуальні проблеми романо-германської філології : матеріали III наук.- практ. семінару / М-во освіти і науки України, Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Ін-т інозем. філології ; [уклад.: О. Белих, О. Галапчук, Тарнавська, Г. Цимбалюк]. – Луцьк, 2014. – С. 283–285.

ідіолектом певного автора розуміється вся сукупність створених ним текстів і текстотворчих домінант (сталі вирази, повтори, метафори)¹².

Терміни «індивідуальний стиль» і «ідіолект» в енциклопедії «Українська мова» вживаються як синоніми: «стиль індивідуальний, ідіолект – сукупність мовних і виражальних засобів, що виконують естетичну функцію і виділяють мову окремого письменника з-поміж інших; особливість мови окремої людини»¹³. За словами авторів енциклопедії індивідуальний стиль залежить від творчої індивідуальності автора, його світосприйняття і світобачення, ставлення до явищ навколишньої дійсності та їх оцінка¹⁴.

Мовна картина світу письменника, відповідно до його ідейно-художньої позиції, згущується в цілісну систему, що створюється мовними засобами, використаними автором. У кожного художника своя картина світу. Картина авторського світу є одним із чинників формування його ідіостилю.

Концепція ідіостилю як функції особистості, «вираження авторської концепції, яка надає змісту та мовному матеріалу специфічного характеру, пронизана цим матеріалом як конкретизуючим і диференціюючим чинником»¹⁵; а сам стиль слід розуміти як «гуманістичну структуру тексту» – це спочатку спосіб бачення світу, а потім опрацювання матеріалу»¹⁶.

Основними складовими індивідуального стилю письменника є композиція твору, тема, художній зміст, відповідні стилістичні засоби, колорит часу, багатство авторської мови, а також стильові чинники, серед яких важливе місце відводиться світосприйняттю автора.

У сучасній аналітичній літературі співіснують два терміни: «ідіостиль» і «ідіолект», які часто використовуються як синоніми, що створює деякі

¹² Довганчина Р. Ідіостиль в аспекті художнього перекладу / Р. Довганчина // Філологічні студії. – Луцьк, 2007. – С. 81-86.

¹³ Українська мова : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; голова ред. кол. В. М. Русанівський [та ін.] – К. : Вид-во Українська енциклопедія ім. М. Бажана, 2004. – С. 676.

¹⁴ Там само. – 824 с.

¹⁵ Gajda S., 1988a, O pojęciu idiosylu, [w:] Język osobniczy jako przedmiot badań lingwistycznych, red. J. Brzeziński, Zielona Góra, – С. 378.

¹⁶ Там само. – С. 379.

незручності при їх використанні. Деякі дослідники не визнають різниці між цими термінами. В більш сучасному «Короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів» обидва поняття формулюються так: «ідіолект» – мовна практика окремих носіїв мови; сукупність формально-стилістичних характеристик індивідуальної мови; «ідіостиль» – індивідуальний стиль, у якому експресивні, виражальні засоби мови утворюють певну систему. «Ідіостиль» часто ототожнюють з ідіолектом»¹⁷.

А. Козловська диференціює поняття ідіолекту та ідіостилю, розуміючи під першим всю мовну компетенцію індивіда (а не лише риси, окремі компоненти), та формулює таке визначення вже ідіостилю: «це сукупність його компетенцій в межах певного функціонального різновиду, має слабший певний характер»¹⁸.

Проблема індивідуального стилю досліджується багатоаспектно. Зокрема популярними є розвідки про вплив особистості письменника і бачення картини світу за твором. Так, дослідники С. Настенко та Ю. Голіневич-Куліш вважає, що індивідуальний стиль відображає дійсність такою, якою її бачить автор: «Стиль автора є і сукупністю творчих рис, що відрізняють його твори від творів інших письменників»¹⁹.

Також підтримує цю ідею Х. Дідух, зазначаючи, що «ідіостиль – це сукупність глибоких механізмів створення текстового простору певним автором, який відрізняє його від інших»²⁰.

Вивчаючи взаємозв'язок автора з твором, простежується вплив різних чинників. Серед них варто відзначити найважливіші: життєвий досвід автора, внутрішні переконання, передані в спеціальній словесній формі, які

¹⁷ Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів <https://archive.org/details/terminy2001>

¹⁸ Kozłowska A., 2008, Język poetycki Karola Wojtyły (próba charakterystyki), „Colloquia Litteraria”, nr 4–5, – С. 94.

¹⁹ Настенко С. В. Дослідження поняття «ідіостилю автора» крізь призму сучасних лінгвістичних парадигм / С. В. Настенко, Ю. Б. Голіневич-Куліш // Проблеми семантики, прагматики і когнітивної лінгвістики: Збірник наук. праць. – К.: Логос, 2011. – Вип. 20. – С. 337.

²⁰ Дідух Х. І. Ідіостиль як відображення авторської картини світу. URL: http://www.rusnauka.com/15_NNM_2012/Philologia/2_111114.doc.htm (дата звернення: 05.08.2022).

реалізуються в конкретних мовних одиницях, особлива манера мовлення, притаманна цьому письменнику. Це створює свою індивідуальну манеру самовираження або ідіостиль.

Вчена І. Томбулатова визначила ідіостиль як систему характеристики змісту та форми, притаманні творам окремого автора²¹, тобто манера письма, яка відрізняє твори одного письменника від іншого. Таким чином, усі твори певного автора мають такий же тон, що навіть не знаючи імені автора, читач міг впізнати його роботу. З іншого боку, не можна стверджувати, що індивідуальний стиль виникає з народженням письменника і впливає на його розвиток, характер автора та інші психологічні фактори його як індивідуальності. І. Томбулатова вивчала праці з «психології стилю» та визначила інші фактори, що роблять ідіостиль цілісним явищем, зокрема, дослідниця обґрунтувала, що сприйняття світу письменника і філософа істотно відрізняються²².

У той час, коли письменник, переживши емоцію, намагається її описати, і саме цим справляє враження на читача, намагається у своїх творах обґрунтовувати наукові поняття, що виникають у зв'язку з синтезом життєвого досвіду: «Письменник, на відміну від філософа, — ніщо систематизує як науковий алгоритм (використовуючи наприклад, за причинно-наслідковими зв'язками...)»²³.

Науковці, які займалися практичним аналізом стилю окремих авторів, визнають, що дати повну комплексну характеристику індивідуальному стилю неможливо в рамках одного дослідження. О. Кухар-Онишко вводить поняття стильових домінант, які найяскравіше репрезентують стиль кожного конкретного автора, а тому саме на них має бути зосереджена увага дослідника²⁴.

²¹ Томбулатова І. Індивідуальний стиль письменника: чинники та носії. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe? (дата звернення: 10.08.2022). – С. 133.

²² Там само. – С. 133.

²³ Там само. – С. 134.

²⁴ Кухар О.-Онишко. Індивідуальний стиль письменника: генезис, структура, типологія. – К., 1985.

Проблема авторської індивідуальності є досить актуальною для наукового тексту, особливо науково-гуманітарного.

Індивідуальність проявляється у використанні оціночних, емоційно забарвлених та експресивних мовних засобів. Така емотивна забарвленість наукового тексту може виникнути в результаті особливого сприйняття об'єкта, індивідуальні оціночні конотації можуть бути викликані і особливим, критико-полемічним способом викладу, коли автор висловлює особисте ставлення до предмета, що обговорюється.

У випадку саме вираження думки є втіленням індивідуальності. Використання емоційних засобів тут створює глибоку переконливість, що різко контрастує із загальним безпристрасним тоном наукового викладу.

Сьогодні у науці немає єдиної думки щодо можливості прояву особистості автора в науковому тексті. Існують дві конкретні думки щодо цього питання. В одному випадку вважається, що гранична стандартність літературного оформлення сучасних наукових текстів призводить до їх безликісті, до нівелювання стилів.

В іншому випадку така категоричність у судженнях заперечується та визнається можливістю прояву авторської індивідуальності в науковому тексті, і навіть неодмінність такого прояву²⁵.

Досить слушно зауважує щодо ідіостилю автора у науковому тексті дослідниця Г. Крохмальна. Вона стверджує, що науковий стиль досліджується рідше, аніж художній (зважаючи на свою іншу специфіку). Також підкреслює, що «закономірності, які є у науковому стилі дещо інші, а саме не передбачають вираженої індивідуальності, рекламного авторського почерку, особливої яскравості. Зрештою, вчений і письменник ідіостилістично мають відмінні

²⁵ Борисов В. Мовна картина світу науковця: рецепція та інтерпретація тексту : збірник / В. Борисов // Дослідження з лексикології і граматики української мови : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, 175 Дніпропетровський нац. ун-т. – Дніпропетровськ : Пороги, 2007. – Вип. 6. – С. 15.

завдання, інші засоби відображення своєї думки тощо»²⁶. Також є слушною думка, що у науковому стилі ідіостиль автора окреслюється деякою стриманістю, нормативністю, шаблонністю. Саме тому, на думку Крохмальної дослідники у своїх «працях про ідіостиль наукового тексту досліджують причини відхилення від норм, від закономірностей»²⁷.

Науковиця І. Кочан стверджує, що визначною рисою, яка притаманна науковому стилю, слід виділити терміни, адже будь-яке наукове полотно не може обійтися без них. Також вона підводить до думки, що власне «терміни співвідносяться не лише з певною науковою галуззю, але й з конкретним автором»²⁸. Також додає: «одні науковці полюбляють оперувати такими назвами, інші – їх варіантами, заміниками»²⁹. Тобто йдеться про те, що пишучи працю вчений орієнтується на цільову читацьку аудиторію, зважаючи на обізнаність, розумінні у певному науковому руслі. Доцільно стверджувати, що автор тексту характеризується, притаманними його перу, тематикою, стилістичними фігурами, систему мовно-виражальних засобів, які дають зрозуміти, що це він, а не від будь-який інший автор³⁰.

Стиль написання певного автора може змінюватися протягом усього його творчого шляху, зважаючи на політичні зміни в суспільстві, нагромадження життєвого досвіду, зміною світогляду та психології автора. Дослідник Є. Регушевський досліджував терміни у науковому мовленні І. Франка, дійшовши до висновки, що праці молодого Франка перевантажені діалектизмами та дещо не науковим викладом матеріалу порівняно з почерком зрілого Франка, а це підтверджує те, що він удосконалювався та розбудовував свою майстерність протягом всього життя.

²⁶ Крохмальна Г. Специфіка літературного терміна у структурі наукового тексту (на матеріалі праць Івана Денисюка) / Галина Крохмальна // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". – 2013. – № 765 : Проблеми української термінології. – С. 33.

²⁷ Там само. – С. 34.

²⁸ Кочан І. Ідіостиль науковця – ідентифікаційна ознака вченого / І. Кочан // Ритми сучасної філології : зб. наук. статей до 50-річчя проф. Т.А. Космеди. – Львів : Паіс, 2007. – С. 7.

²⁹ Там само. – С. 7.

³⁰ Там само. – С. 8

Ще одна дослідниця наукового стилю Н. Бабич у своїй праці «Науковий ідіостиль професора Сербенської О. А.» звертає увагу, що на становлення неповорного почерку Сербенської вплинуло декілька чинників, а саме: «виховання у родині, мовним середовищем, цебто оточенням, у якому формувлася мовна картина особистого світу і світу суспільного, освітою і тією роллю, яку в ній доводилося виконувати на шляху до наукового статусу і визнання, а головне – потенційними можливостями народної мови»³¹.

Хочемо відзначити певну проблему стосовно вивчення ідіостилу наукового тексту, а саме типові принципи цього виду тексту обмежують власне індивідуальне перо автора, його авторське «я», навідміну від художнього стилю, де авторові вдається бути дотичним до наукового та художнього стилів, показати повноту свого потенціалу.

Нині сфера діяльності вчених і письменників розмежовувалася з різкої зміни рівня науки, її спеціалізації. До того ж, коло вчених надмірно розширилося, і поєднання дослідницьких та літературних здібностей в одній особі стало вкрай рідкісним. І об'єктивно становлення наукового стилю, його стандартизація та стабілізація призвели до переважання «спільного» в мові над індивідуальною. Проблема цього співвідношення для сучасної наукової літератури є вкрай актуальною.

Очевидно, співвідношення це змінюється у бік переважання загального. У сучасному науковому тексті автори прагнуть, часто з метою об'єктивізації повідомлення, а також завдяки загальній стандартизації мови науки, знищення оціночно-експресивного та особистісно-емоційного слова, уніфікації як лексичного матеріалу, так і синтаксичного ладу. Загалом стиль наукових праць стає дедалі суворішим, академічним, неемоційним. Цьому сприяє уніфікація їх композицій. Якщо у художньому тексті науковця не викликає труднощів виділити певні стильові домінанти письменника, то у науковому це непросто.

³¹ Бабич Н. Науковий ідіостиль професора Сербенської О. А. / Н. Бабич // Теле- та радіожурналістика : зб. наук.-метод. пр. / [Львів. нац. ун-т ім. І. Франка ; редкол.: В.В. Лизанчук (голов. ред.) та ін.]. – Львів, 2009. – Вип. 8. – С. 263.

Виділити можна кілька причин, а саме: вчені використовують різні методи для вивчення ідіостилу; дослідження фактів стилю індивідуального досліджують з різних рівнів та поглядів одночасно; власне фіксуючи певні стильові закономірності трактують причини функціонування та з'явлення у науковому полотні; досліджують чинники, які могли відгукнутися на авторові (мовна картина світу, виховання, психологія, зміни в суспільному чи політичному житті і т. і.).

Однак ця загальна тенденція в мові науки, як це було показано, не спростовує факту прояву авторської індивідуальності у виборі самої проблеми дослідження, у характері її висвітлення, у застосуванні прийомів та способів доказу, у виборі форми включення «чужої» думки, вибір засобів привернення уваги читача тощо. Все це разом і створює індивідуальний авторський стиль, а не лише власне емоційно-експресивні засоби мовлення.

Виходячи з досліджень вчених, можна зробити такий висновок що проблема ідіостилу досліджується багатоаспектно. Є вплив різних чинників формування індивідуального стилю автора. Індивідуальний стиль як цілісна система творів автора – це складне явище, що містить ідейне підґрунтя, що виражає специфічні мовні засоби, властиві цьому тексту автора та допомагає краще зрозуміти його філософію та творчість.

1.2 Палітра лінгвістичних зацікавлень Юрія Шевельова

Юрій Володимирович Шевельов (Шерех) – мовознавець, фахівець з історії мови, історії української літературної мови, фонології, історичної морфології, лексикології, граматики, соціолінгвістики, а також лінгвостилістики, зокрема лінгвопоетики. Таке широке коло інтересів не зменшило ґрунтовності праць, у кожній з них декларовані певні галузі мовознавства, що виявляють широку ерудицію вченого і визначають належне йому місце в історії мовознавства як теоретика і практика.

До аналізу своєрідності спадщини Ю. Шереха вчені активно зверталися і продовжують сьогодні вивчати його творчість. Можна відзначити такі статті: Г. Білика «Юрій Шерех. Погляд на український неокласицизм»³², М. Ільницького ««Думки й почуття в формуванні». Над тритомником Юрія Шереха»³³, Р. Корогодського «Культурологія від наступного тисячоліття»³⁴, М. Сороки «Еміграція та питання розвитку української літератури в літературній критиці Юрія Шереха (1945—1956)»³⁵ та ін. Розглянуто різні аспекти наукової спадщини дослідника у Віснику Харківського університету, присвяченому сторіччю від дня народження вченого³⁶.

Питання генезису методології Ю. Шереха розкривалися безпосередньо в його працях М. Наєнко, М. Павлишин та О. Волосова.

М. Наєнко так охарактеризував літературно-критичну діяльність ученого: «Стиль мислення Ю. Шереха загалом полемічних, можна сказати, за своєю природою, деколи навіть неврівноважений, але він щиро підтримує об'єктивне бажання зрозуміти складні речі літературних питань недалеко від часу оповідань і дати їм неупереджену критичну оцінку»³⁷.

М. Павлишин вважає знайомство Ю. Шереха з «ною критикою» і вплив на його дослідження лінгвістики, ідеї Празького лінгвістичного гуртка і Б. Кроче: «Якщо ми говоримо про теоретичний контекст літературознавства самого Шереха з його зосередженістю на мовно-стильових аспектах твору, з його прагненням осмислити його глибоку суть, то ми повинні взяти до уваги його професійну проникливість кваліфікованого мовознавця, учня

³² Білик Г. Юрій Шерех. Погляд на український неокласицизм / Галина Білик // Слово і час. — 1998. — № 12. — С. 25—30.

³³ Ільницький М. «Думки й почуття в формуванні». Над тритомником Юрія Шереха / Микола Ільницький // Дивослово. — 2001. — № 3. — С. 17—21.

³⁴ Корогодський Р. Культурологія від наступного тисячоліття / Роман Корогодський // І дороги. І правди. І життя / Роман Корогодський ; [ред. рада : Валерій Шевчук та ін. ; вступна стаття Олега Бурячківського ; художнє оформлення Сергія Якутовича]. — К., 2002. — С. 203 — 220.

³⁵ Сорока М. Еміграція та питання розвитку української літератури в літературній критиці Юрія Шереха (1945—1956) / Микола Сорока // Слово і час. — 2003. — № 1. — С. 8—15.

³⁶ Вісн. Харк. ун-ту. — 1999. — № 226 : Творчий доробок Юрія Шевельова і сучасні гуманітарні науки. — 338 с.

³⁷ Наєнко М. К. Історія українського літературознавства : [підруч.]. — К. : Видавничий центр «Академія», 2003. — С. 253.

Булаховського, який добре також знайомий з ідеями Празької школи, з філософією та критикою Бенедетто Кроче, який надзвичайно авторитетний у післявоєнній Європі (його вплив відзначає сам Ю. Шевельов), а також знайомство із загальновизнаними в англomовних країнах досягнення «нової критики»³⁸.

«Проведений аналіз дав змогу встановити глибоку спорідненість поглядів Ю. Шереха з ідеями феноменологічного критицизму та рецептивної естетики, що можна пояснити впливом творів О. Потебні, О. Білецького, Т.-С. Еліота та паралелі з Р. Інгарденом, В. Ізером і Х. Яуссом. Ю. Шерех представляє рідкісну для методів вітчизняних дослідників роль в українській критиці. Своїм методом Ю. Шерех послідовно виступав проти теорій обслуговуючого мистецтва. Для науковця політико-ідеологічні сторони твору є лише фоном.

У центрі уваги критика – «глибина думки та художня цінність твору»³⁹. О. Волосова також зазначала, що вчений стверджував інтерпретаційну критику, яка, за його визначенням, називалася «критика проникливості» на противагу «критиці нагляду». Але водночас у своїх висновках дослідниця щиро визнала, що досі залишається невирішеним питання генезису методики Шереха, а також «питання впливу» на Ю. Шерех О. Білецького та можливий вплив учня на учителя, проблема взаємодії його лінгвістичних і літературно-критичних студій»⁴⁰.

Варто виокремити одні з основних праць відомого науковця, зокрема до харківського періоду роботи належить кандидатська дисертація «Із спостережень над мовою сучасної поезії», яку він захистив, та робота над синтаксисом простого речення. Його дослідження стали основою для праці «The Syntax of Modern Literary Ukrainian. The Simple Sentence» (1963 p.).

³⁸ Павлишин М. За культуру «Не для дітей». Літературна критика Юрія Шереха / Марко Павлишин // Сучасність. — 1995. — №. 6. — С. 151-152.

³⁹ Волосова О. І. Юрій Шерех (Шевельов) як літературний критик : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / О. І. Волосова. — Х., 2002. — С. 6.

⁴⁰ Там само. С. 16.

Згадаємо також підручник «Нарис сучасної української мови» (1951 р.), який надрукували у Мюнхені. Шевельов писав його для різних читачів, тому подавав матеріал надзвичайно просто та цікаво. Згадував у передмові, що «читачем книжки мають бути не самі фахівці-мовознавці, а кожна людина з середньою освітою»⁴¹.

Упродовж роботи над цими працями Ю. Шевельов був зосереджений на питанні формування та розвитку української мови. Популярна думка, що мова Котляревського походить від полтавської та київської говірок, Шевельов доповнює прикладами наявності лексичних одиниць та синтаксичних структур із говорів Чернігівщини та Галичини. Тим самим покращив розуміння процесу вироблення літературної норми та показав, як співвідносяться та поєднуються діалекти, які є основою літературної мови.

За кордоном, а саме в США Шевельов створює дві важливі праці: «A Prehistory of Slavic. The Historical Phonology of Common Slavic» та «A Historical Phonology of the Ukrainian Language». Друга з яких (1979 р.) є найповнішим дослідженням з історичної фонології української мови. Окрім дослідження теоретичних і практичних проблем, Шерех використовує діалектний матеріал, що дає можливість розглядати цю працю як працю з історичної діалектології української мови.

У мовознавчій першій книзі двотомного видання «Вибраних праць» зібрано одні з найважливіших мовознавчих праць Юрія Шевельова. Найбільшою за обсягом працею у томі є «Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус» – докладний аналіз мовної політики на українських землях, перипетій унормування правопису, тогочасних досягнень у граматиці, діалектології, термінології, лексикографії;

⁴¹ Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947-1953). – К.: Темпора, 2012. – С. 5.

вміщено також менші розвідки з історичної граматики, міркуваннями довкола проблем правопису та функціонування сленгу й аргю тощо⁴².

Універсальний доробок автора включає й такі праці «Participium Universale im Slavischen» («Універсальний дієприкметник у слов'янських мовах»), «Phonema Errans» («Непосидюча фонема»), «A prehistory of Slavic» («Передісторія слов'янських мов»), «Die ukrainische Schriftsprache 1798–1965: Ihre Entwicklung unter dem Einfluss der Dialekte» («Українська літературна мова 1798–1965: її розвиток під впливом діалектів») та ін.

1.3 Лінгвістичні засади мовознавчого дискурсу Ю. Шевельова

Науковий доробок Шевельова охоплює майже всі галузі науки про мову, і діапазон його досліджень ніколи не обмежувався суто лінгвістичним аспектом, багато автор звернув уваги на державну мовну та культурну політику. Тут варто згадати полеміку щодо втручання уряду у внутрішні справи законів мови, яка була, на думку Ю. Шевельова, «своєрідним радянським винаходом, бо такого мовного утиску не допускали ні поляки, ні румуни, ні чехи»⁴³.

Перші роботи Ю. Шевельов були в розділі лінгвостилістики і пов'язані з так званим «харківським» періодом наукової діяльності (канд. дис. «Із спостережень над мовою сучасної поезії», 1939). Дослідження стосувалося мови політичної лірики П. Тичини, поетична збірка «Партія веде». З окремих статей, опублікованих у провідних наукових журналах того часу, з'являється концепція розгляду мовленнєвої діяльності певної особистості в динаміці (з урахуванням ролі певної постаті у літературному та літературно-мовному процесах).

⁴² Вибрані праці. Книга I: Мовознавство <https://krytyka.com/ua/reviews/vybrani-pratsi-knyha-i-movoznavstvo> (Дата звернення 30.10.2022).

⁴³ Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947-1953). – К.: Темпора, 2012. – С. 512.

Дослідник спирається на поняття «лінія стилю» і застосовує його для характеристика мови громадянської лірики П. Тичини, в якій бачив синтез «символічних», фольклорних рядків, газетного стилю рядків і ліній реалістично концентроване відтворення в ній усної побутової мови – діалогічний і монологічний аспекти. У полі зору вченого словниковий запас, філософська термінологія, стилістичні фігури (паралелізм, анафора), зокрема, стилістичний синтаксис, який забезпечує експресію ораторської манери висловлювання⁴⁴.

Зауважимо, що стаття Ю. Шевельова «Мовотворець» (1941 р.) про П. Тичину з'явилася у харківській російськомовній газеті «Красное знамя»⁴⁵. Автор виокремив такі прикмети Тичининого стилю, він називав поетові віртуозні поетичні прийоми та семантичне й формальне експериментування: усичення слів, розмивання лексичного значення, розривання слів за допомогою «звукового шва».

Примітною рисою досліджень Ю. Шевельова творчості Тичини є його простеження розвитку та змін мови автора, а головне – встановлення причини, що обумовлюють цей процес. Наприклад, дослідивши неологізми автора, дослідник зауважив на їхні зміни⁴⁶:

а) за типом творення складених прикметників (*ніжнотонний*, *христовоскресний*), прислівників (*злотоцінно*) і відіменних дієслів (*весніти*, *ласкавіти*) тощо;

б) за семантичними сферами – число неологізмів на позначення явищ природи та психологічних станів значно менше у збірках «Чернігів» і «Партія веде», де натомість переважають новотвори з семантичної сфери «події і явища суспільного життя»⁴⁷

⁴⁴ Шевельов Ю. Із спостережень над мовою сучасної поезії. Ораторський жанр у політичній ліриці П. Г. Тичини // Наукові записки Українського інституту журналістики. 1940. Кн. 1. С. 127–142.

⁴⁵ Каруник К. Поетична мова П. Тичини в оцінці Ю. Шевельова [Електронний ресурс] / К. Каруник // Лінгвістичні дослідження. — 2017. — Вип. 46. — С. 206–213.

⁴⁶ Каруник К. Д. Поетична мова П. Тичини в оцінці Ю. Шевельова. ЛІНГВІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ: 36. наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. 2017. Вип. 46. С. 209.

⁴⁷ Там само. – С. 209.

Спостереження у зв'язку з вивченням взаємодії розмовних і книжкових елементів на матеріалі мови поезії П. Тичини згодом з'явилися і в узагальненнях про особливості усної та писемної практики в цілому. В одному з листів мовознавець зазначив: «... безвідповідальний по суті процес розмови вимагає набагато менше зусиль і концентрації, ніж письмо»⁴⁸. Шевельов також мотивував важливість вивчення ролі старослов'янізмів (вживає також терміни церковнослов'янізм, слов'янізм) в історії української літературної мови⁴⁹.

Цю проблему вперше вивчає в контексті встановлення причин появи вказаних елементів у творах І. Котляревського: зауважив про їх засвоєння через усну церковну освіту народною мовою, мотивованою тематикою окремих частин поеми «Енеїда». Загалом автор характеризує їх як данину античності⁵⁰.

Саме орієнтування на високий стиль є новим для українців предметом літератури, а не на стилізацію під «псевдочоловічий наратив» вимагало нових засобів, церковнослов'янізми стали глибокою мовою його творів⁵¹.

У 90-х роках ХХ ст. опубліковано дослідження про мову і стиль Г. Сковороди, у якому він показав, що церковнослов'янізми в його трактатах стилістичні нейтральні одиниці, оскільки вони складають органічну частину біблійних цитат, що перемежуються з текстами філософа⁵².

У зв'язку з такими висновками дослідник стверджує, що теорія М. Ломоносова «трьох мирів», за якими базувався високий стиль церковнослов'янізмів, «не знаходить підтвердження в його творах і їх зовсім не торкається»⁵³. Ю. Шевельова в численних літературних творах звертається

⁴⁸ Традиція і новаторство в лексиці і стилістиці І.П.Котляревського [Текст] / Ю. В. Шевельов ; упоряд. Л. Тарновецька. - Чернівці : Рута, 1998. - С. 44.

⁴⁹ Там само. - С. 6.

⁵⁰ Там само. - С. 11-12.

⁵¹ Традиція і новаторство в лексиці і стилістиці І.П.Котляревського [Текст] / Ю. В. Шевельов ; упоряд. Л. Тарновецька. - Чернівці : Рута, 1998. - С. 8.

⁵² Шевельов Ю. Попередні зауваги до вивчення мови та стилю Сковороди // Записки Наукового товариства імені Шевченка. 2000. Т. ССXXXIX: Праці Філологічної секції. С. 16.

⁵³ Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947-1953). - К.: Темпора, 2012. - С. 536.

до проблеми стилізації: народна пісня у віршах Г. Сковороди⁵⁴, наслідування селянського, «мужицького», монологу-розповіді чи діалогу в прозі Г. Квітки-Основ'яненка, П. Гулака-Артемівського, Є. Гребінки та їхнє листування⁵⁵, проста історія в ранній прозі П. Куліша, фольклору в поемі «Три кохання» та перекладі «Слова о полку Ігоревім, «Рано встала бідна душа» (Василь Мова), 1968), поезії «Мій Ізмарагд» І. Франка («Другий «Заповіт» укр. літератури, 1968)⁵⁶. Зокрема, зі стилізацією він пов'язує таку мову, такі явища, як діалогізація, надлишок вульгаризмів, демінутивів, здорового глузду синтаксис, фігура перерахування, уникання іншомовних слів, вважає, що «мовну революцію» слід шукати у творчості Г. Сковороди, що полягає «у введенні в літературу розмовної мови»⁵⁷.

Поряд із поняттям стильової лінії Ю. В. Шевельов використав синонім стилістичного плану, тобто колір, що розрізняє ту чи ін індивідуальну творчу манеру, наприклад, М. Хвильового, жаргонно-діалогічний стиль, нейтральний стиль і перехід до такого стилістичного плану, як лірична манера («майже цитати самого себе»). Використаний стилістичний контраст у сполюках; стилістична багатоплановість, контрапунктуальність; стилістична віртуозність.

Ще в кандидатській дисертації дослідник виклав загальнофілологічний підхід до аналізу мовних фактів, тобто врахування історичного контексту, особливості культурного розвитку, його естетичні форми і напрямки, а також виявлення ролі мовної ідентичності в українській літературній мові. У працях про мову і стиль письменників він слідував поєднанні літературно-критичного та літературно-лінгвістичного аналізу текстів У 1940 р. розвідка «Традиції і новаторство в лексика і стилістика Котляревського», яка, за його власним

⁵⁴ Шевельов Ю. Кулішеві листи і Куліш у листах // Сучасність. 1983. № 12. С. 7–38

⁵⁵ Шерех Ю. Третя сторожа: Література. Мистецтво. Ідеології. Київ, 1993. 590 с.

⁵⁶ Там само. – С. 456.

⁵⁷ Шерех Ю. Пролегомена до вивчення мови і стилю Г. Сковороди // Поза книжками і з книжок. Київ: Вид-во «Час», 1998. С. 561.

визначенням, «почалась в дусі двотомної праці Л. Булаховського «Русский литературный язык первой половины XIX века» [...]. Мабуть, так і треба було додати, що він не тільки почав, а й закінчив «за схемою» Л. Булаховського. Але щоб відрізнитися від нього, я перейшов на портретні розділи: мова Котляревського, мова Гулака-Артемовського, мова Квітки-Основ'яненка, мова Шевченка і т. д. Цей твір виявився «недрукованим»; була відсутня, як і в дослідженні Л. Булаховського, лінгвістична концепція; мовні факти фіксовано, а поняття немає»⁵⁸.

Протягом усього життя Ю. Шевельов неодноразово повертався до проблеми лінгвопоетики – Г. Сковороди, І. Котляревського, М. Петренка, Т. Шевченка, І. Франка, М. Хвильового, П. Тичини, поетів празької школи, В. Стуса та ін. Дотримуючись думки, що чинник формування цілісного художнього світу письменника індивідуально-авторсько-стильова домінанта, загалом філологічні студії про те чи інших художніх мовних пошуків, при поєднанні в естетичній і художній практиці загальнолюдського та національного, соціального та індивідуального⁵⁹, про часові напрямки мистецтва та світоглядно-естет тенденції дня⁶⁰.

Також Ю. Шевельов запропонував визначення в одній зі своїх праць терміна поетизму: «Поетизми – це чужі для розмовної мови слова й мовні конструкції ділової мови, які характеризують специфічно поетичну мову і плекають її як окремий тип мови в межах, звичайно, національної мови, дуже часто як жест протиставлення буденності повсякденної мови, як лояльність вікової традиції як виклику»⁶¹. Письменника, автор акцентує увагу на таких

⁵⁸ Шевельов Ю. Я – мене – мені... (і довкруги): Спогади. 1. В Україні. Харків: Видавець Олександр Савчук, 2017. 270.

⁵⁹ Маленко О. Український лінгвопоетичний досвід у науковій інтерпретації Юрія Шевельова // Лінгвістичні дослідження. 2017. Вип. 45. С. 165.

⁶⁰ Калашиник В. С., Філон М. І. Українська поезія XX століття в наукових Ю. Шевельова: від Тичини до Стуса // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. № 843. Серія «Філологія». 2009. Вип. 55. – С. 4.

⁶¹ Шерех Ю. Трунок і трутизна (Про «Палімпсести» Василя Стуса) // Пороги і Запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеологія: у 3 т. Харків: Фоліо, 1998. Т. 2. С. 108.

аспектах, як естетика, поетика, концепція історії української літератури, письменницький ідіостиль.

На початку 50-х років ХХ ст. мовознавець обґрунтував теоретичні і практичні засади вивчення «Елементів стилістичного синтаксису» («Нарис сучасної української літературної мови», 1951). Зокрема диференційні наративні (просторово-розповідні та часово-розповідні⁶² [с. 145, 146]) та психологічні (імпульсивний, імпресивний) типи порядку слів у реченні; охарактеризував синтаксичні фігури як засоби створення композиції (еліпсис, апозіопезис, гемінація, плеоназм, ампліфікація, градація, повтор (анафора, епіфора), анадиплозис) і як засоби ритмізації (паралелізм, хіазм), діалогізації (питання, оклик, звертання, зокрема антиципаційний)⁶³.

Отже, уважне читання наукових праць Ю. Шевельова дозволяє стверджувати, що, з одного боку, він зберіг принципи українського мовознавства початку ХХ ст., розвинув, поширив їх для вивчення ширшого кола текстів, ніж це «дозволяла» офіційна радянська ідеологія, суттєво доповнивши низку мовних портретів видатних учасників історико-мовного процесу в Україні, а з іншого боку, активно поглиблював зміст як усталених мовно-стилістичних категорій, а також інтегративних принципів української літератури.

Ю. Шевельов, досліджуючи індивідуальний стиль того чи іншого письменника, ставить у центр уваги вивершення мови автора шляхом тривалого літературного експериментування та пошуку нових жанрових форм.

Висновки до розділу 1

У сучасній лінгвістиці досі не існує єдиного загальноприйнятого терміна для трактування індивідуального стилю. Досі тривають суперечки стосовно

⁶² Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. (Наукове товариство ім. Шевченка. Бібліотека українознавства. – Ч. 3.). Мюнхен: Молоде життя, 1951. – С. 145-146.

⁶³ Там само. – 145, 148.

означення цього поняття. Одні дослідники численні терміни на позначення цього явища вважають за синоніми, а інші розмежовують.

Проблема авторської індивідуальності є досить актуальною для наукового тексту, особливо науково-гуманітарного. Відзначається певна проблема стосовно вивчення ідіостилу у науковому тексті, а саме типові принципи (стандартизація, стриманість, нормативність, шаблонність) цього виду тексту обмежують власне індивідуальне перо автора, на відміну від художнього стилю.

Є вплив різних чинників формування індивідуального стилю автора. Індивідуальний стиль як цілісна система творів автора – це складне явище, що містить ідейне підґрунтя, що виражає специфічні мовні засоби, властиві цьому тексту автора та допомагає краще зрозуміти його філософію та творчість.

Юрій Володимирович Шевельов (Шерех) – мовознавець, фахівець з історії мови, історії української літературної мови, фонології, історичної морфології, лексикології, граматики, соціолінгвістики, а також лінгвостилістики, зокрема лінгвопоетики. Таке широке коло інтересів не зменшило ґрунтовності праць, у кожній з них декларовані певні галузі мовознавства, що виявляють широку ерудицію вченого і визначають належне йому місце в історії мовознавства як теоретика і практика. Він своїми працями не тільки збагатив різні напрямки філології, а й засвідчив тонке чуття слова, орієнтацію на найкращі зразки художньої літератури, вміння вправно послуговуватися різноманітними лексичними і граматичними засобами.

РОЗДІЛ 2.

АНАЛІЗ МОВНОВИРАЖАЛЬНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ДИСКУРСУ Ю. ШЕВЕЛЬОВА (НА ПРИКЛАДІ ПРАЦІ «НАРИС СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ ТА ІНШІ ЛІНГВІСТИЧНІ СТУДІЇ» (1947-1953))

2.1. Фонетико-стилістичні риси індивідуального стилю автора

Естетична реальність виникає, базуючись на художніх аналогіях, що створюють за допомогою різних естетичних форм і переживань власний «текст» художньої дійсності. Цей особливий «текст» вбирає в себе мови різних видів мистецтв. У той же час мова кожного з мистецтв не відображає життєві реалії, а стає системою, що кодує дійсність естетичним чином. Вступаючи у взаємодію, ці знакові естетичні системи і використовуються для передачі різних відчуттів, для створення об'ємності і виразності художньої картини життя. Особливість такого напрямку в мистецтві, як відзначають дослідники, пов'язана, перш за все, з інтенсивною насиченістю культурної інформації⁶⁴.

Імідж представлений в декількох культурних планах. Це – внутрішні елементи, що передаються через творчість, і зовнішні елементи, які представлені в матеріальних складових: одяг, речі, поведінка автора і т.п. До зовнішніх елементів можна також віднести і те, як автора сприймають не тільки власне читачі, а й сучасники, оточення.

При вивченні авторської ідентичності в рамках іміджу можливо скласти власне авторські стратегії організації образу. Необхідно додати, що маніфестація певного іміджу є способом формування авторського «я» і служить таким собі ключовим моментом, що розкриває важливі риси викладу у творчості автора. Таким чином, авторська ідентичність – це складова авторського іміджу.

⁶⁴ Копистянська Н. Х. Час і простір у мистецтві слова : монографія. Львів : ПАІС, 2012. – С. 344.

Науковий доробок Ю. Шевельова постає не лише як різноаспектний і оригінальний феномен з точки зору мовознавчих студій, але й відзначається високою стилістичною майстерністю. Тексти Шевельова являють собою результат реалізації яскравої авторської індивідуальності, яка, як ніхто інший, уміла зацікавити читача предметом дослідження, розвитком теми та переконливістю аргументації.

Хочемо відзначити, що Шевельов послуговувався Харківським (Скрипниківським) правописом і після втрати його чинності у 1933 році, коли російська влада спробувала вирвати українську мову із польської і чеської буржуазної культури (її орієнтування затверджував Правопис 1928 р.), адже «у правописі шукали «націоналістичного шкідництва», потрібного для боротьби з українським національним відродженням»⁶⁵. Українська діаспора не визнала цієї спроби орієнтації на «совєтський лад» та продовжила використовувати Харківський правопис всупереч російським напашаруванням, щоб зберегти самобутність української мови.

Відзначимо активне вживання в ідіостилі Ю. Шевельова такого фонетичного явища, як протеза, а саме додавання додаткового звуку, переважно приголосного, на початку слова:

*«Слова, що вимовляються однаково, але мають зовсім різне значення, звуться гомоніми. Гомонім становить собою, напр., слово куля в двох значеннях: 1. Набій вогнепальної зброї; 2. Геометричне тіло, всі точки поверхні якого однаково віддалені від центру» [15-16]*⁶⁶.

Спостерігаємо в аналізованому випадку вживання слова «гомоніми», «гомонімія» замість звичних нам «омоніми», «омонімія». Підкреслимо, що загалом протеза є властивою для харківського правопису, яким послуговувався у своїх працях Шевельов.

⁶⁵ Історія українського правопису XVI-XX століття : хрестоматія / НАН України, Ін-т укр. мови; упоряд.: В. В. Німчук, Н. В. Пуряєва. – Київ : Наук. думка, 2004. – С. 18.

⁶⁶ Тут і далі цит. за виданням: Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947-1953). – К.: Темпора, 2012. – 664 с. із вказівкою сторінки.

Підкреслимо також уживання Ю. Шевельовим у аналізованій праці пом'якшеного варіанту вимови приголосного [л] перед звуком [а] в запозичених словах. Це пом'якшення реалізується у тексті Ю. Шевельова на письмі:

*«Залюбки використовують гомонімію при дотепях, при бажанні розсмішити, будуючи **калямбури** (гру слів) – загалом у гумористиці»* [17-18].

Спостерігаємо в аналізованому випадку вживання слова «калямбур» замість звичного нам «каламбур».

*«Такий ґрунтовно новий курс **плянував** у 1942-1943 рр. В. Сімович, але воєнні події, а потім передчасна смерть не дали йому здійснити свої наміри»* [30].

Тут уже слово «плянував» і таких у тексті знаходимо дуже багато. Ось ще деякі із них: *лябїондентальний, плян, лямпа, голляндський, аероплян, полянізм* та інші.

Підкреслимо, що загалом явище пом'якшеного варіанту вимови приголосного [л] перед звуком [а] в запозичених словах є властивим для харківського правопису, яким послуговувався у своїх працях Шевельов:

*«Отже, в той час, як три попереду названі звуки – губо-губні (**білябіяльні**), звук ф є звук губо-зубний (**лябіодентальний**).»* [373].

Відзначимо в ідіостилі Ю. Шевельова й характерне для українського літературного мовлення представників діаспори вживання твердого приголосного звуку [т] та голосного звуку [и] в закінченнях іменників третьої відміни жіночого роду в родовому відмінку типу *вічність, самотність, урочистість, можливість: вічності, самотності, урочистості, можливості*. Це явище становить протипадає сучасній літературній нормі, згідно з якою такі іменники мають завершення на м'який приголосний звук [т] й голосний звук [і]:

«Іноді поети прямо підкреслюють полісемію слова, використовуючи в одному реченні те саме слово в різних значеннях. <...> Однак і тоді, коли

такої підкресленої гри словом нема, головні засоби мовної образности (метафора, метонімія тощо) засновані на полісемії слова)» [16];

*«Через те, що в фразеологічному звороті значення **цілості** не дорівнює сумі значень складників, а складники майже цілком утрачають своє самостійне значення, фразеологічні звороти часто вживаються там, де окремі слова, що входять до їхнього складу, були б зовсім не відповідні» [20];*

«Однаке в умовах колоніальної залежності України чужа окупаційна влада, особливо російська, бажаючи накинати свою термінологію, усувала з ужитку старі українські терміти [...]» [53].

Зауважимо в аналізованому випадку використання форми іменника третьої відміни жіночого роду в родовому відмінку «образности» замість звичного нам «образності». Підкреслимо, що загалом явище вживання твердого приголосного звуку [т] та голосного звуку [и] в закінченнях іменників третьої відміни жіночого роду в родовому відмінку на противагу сучасній літературній нормі, згідно з якої такі іменники мають завершення на м'який приголосний звук [т] й голосний звук [і], є властивим для харківського правопису, який використовував у своїх працях Шевельов.

Розглянемо можливості вживання в ідіостилі Ю. Шевельова такого фонетичного явища, як епентеза, а саме додавання додаткового звуку, переважно приголосного, до фонетичної структури слова. Використання епентези в українській мові зазвичай указує на колишню дію закону відкритого складу, згідно з яким збіги голосних звуків та утворення внаслідок них з'яння були явищем неприродним, відтак, на місці збігу двох голосних виникав приголосний. У аналізованому фрагменті таким приголосним є [j], який розбиває сусідство двох голосних фонем:

«Відомий приклад гомонімів – ключ: ключ дверей, ключ журавлів, музичний ключ, кипіти у ключ – усе це різні слова, а не семантичні варіанти одного слова» [17];

«З одного боку, вони **спеціалізуються** на функції піднесеного поетичного стилю, з другого – гумористичного, фейлетонного, сатиристичного тощо» [53].

У наведеному випадку слова *варіант* та *спеціалізація* є запозиченими, відтак, від початку не адаптованими до фонетичних правил (як писаних, так і неписаних) української мови. У них відбувається збіг двох фонем – [i] та [a], що постає неприродним явищем для давньоукраїнської мовної практики, на основі якої витворювалося новітнє звучання української мови. Тому між зазначеними фонемами в аналізованих словах виникає вставний звук [j], внаслідок чого наведена норма вимови закріплюється й на письмі – зокрема, в межах Харківського правопису, яким послуговувався Ю. Шевельов. Наведемо ще такі варіанти слів, де зустрічається це явище, а саме: *ініціяльний, колоніальний, навіяльний, територіальний, соціальний, потенціяльний, діалектизм, матеріальний, геніальний, спеціальний, білябіяльний, діяхронний*.

Наразі нормативною формою є відповідники *варіант, спеціалізація*, проте не слід забувати, що така фонетична форма запозиченого слова, відображена на письмі, була сприйнята за посередництва російської мови, відтак, Ю. Шевельов, використовуючи форму *варіант, спеціалізація*, демонструє незалежність та чистоту власного ідіостилу від русифікаційних нашарувань.

Наступною фонетико-стилістичною особливістю, характерною для роботи «Нарис...», постає вживання пом'якшеного приголосного звуку [н] замість твердого та голосного звуку [і] замість [и] на стику суфікса та закінчення у формі родового відмінку однини прикметника *західній*:

«В українській літературній мові деякі гомоніми постали через те, що ніби те саме слово продерлося в літературну мову з різними значенням з центральних українських говірок і з **західніх**» [17].

Підкреслимо, що загалом явище вживання пом'якшеного приголосного звуку [н] замість твердого та голосного звуку [і] замість [и] на стику суфікса

та закінчення у формі родового відмінку однини прикметника *західній* на противагу сучасному нормативному варіанту *західний* є властивим для харківського правопису, який використовував у своїх працях Юрій Шевельов. Подібний варіант у харківському правописі закріплений на письмі стосовно інших подібних прикметників: *східній, народній, великодній*.

Ю. Шевельов у роботі «Нарис...» активно послуговується фонетичними можливостями питомого для української мови приголосного зімкнено-проривного дзвінкого звуку [ɣ]. На письмі він його позначає літерою ɣ:

«Афіксація – це творення слів за допомогою афіксів (наростків, або суфіксів, і приростків, або префіксів), напр., східняк, зв'язківець, вискринінгуваний» [32];

«Постала потреба нових слів для цих понять, бо старі слова принизилися, zdeґрадували» [52].

Прикметним у фонетико-стилістичному оформленні роботи Ю. Шевельова «Нарис...» є використання фонетичного чергування голосних звуків [y] та [v] на початку слів із метою уникнення поспільного вживання голосних чи приголосних звуків.

*«Через те, що в фразеологічному звороті значення цілості не дорівнює сумі значень складників, а складники майже цілком **утрачають** своє самостійне значення, фразеологічні звороти часто **вживаються** там, де окремі слова, що **входять** до їхнього складу, були б зовсім не відповідні»* [20].

Подібний прийом формування фонетико-стилістичної виразності використовується Ю. Шевельовим для відповідності стилю його наукового викладу нормам мовної милозвучності.

Отже, до провідних прийомів формування фонетико-стилістичної виразності у роботі Ю. Шевельова «Нарис...» можна віднести: послуговання протезою, а саме додаванням додаткового звуку, переважно приголосного, на початку слова; використання пом'якшеного варіанту вимови приголосного [л] перед звуком [а] в запозичених словах; вживання твердого приголосного звуку

[т] та голосного звуку [и] в закінченнях іменників третьої відміни жіночого роду в родовому відмінку типу *вічність, самотність: вічності, самотності*; використання епентези, а саме додавання додаткового звуку, переважно приголосного, до фонетичної структури слова; вживання пом'якшеного приголосного звуку [н] замість твердого та голосного звуку [і] замість [и] на стику суфікса та закінчення у формі родового відмінку однини прикметника *західній* на противагу сучасному нормативному варіанту *західний*; послугування фонетичними можливостями питомого для української мови приголосного зімкнено-проривного дзвінкого звуку [г]; використання фонетичного чергування голосних звуків [у] та [в] на початку слів із метою уникнення поспільного вживання голосних чи приголосних звуків

Подібні прийоми дозволяють мовознавцеві як продемонструвати глибину власного знання сучасного нормативного мововжитку, так і привести свій науковий виклад у відповідність до мовної милозвучності, характерної для українського мовного вживання загалом.

2.2. Наповнення лексичного складу праці

Однією із домінант ідіостилю наукового тексту Юрія Шевельова є термін як характерний почерк передачі оригінального мислення вченого. Власне із найбільш важливих закономірностей їх активного функціонування вважаємо прикмету наукового тексту. Терміни існують як в замкненій площині, а саме у спеціальних словниках, збірниках термінів, так і функціонують в оточенні слів (підручники, статті, монографії). Дослідники вказують на те, що у словниках вони є сталі, постійні, але у галузі функціонування (у тексті) вони можуть змінюватися відповідно до змін у мові. Визначення термінів мають особливість миттєво нашаровувати у собі додаткові значення та відтінки.

Функціонування термінів не окреслюється лише у спеціальних текстах. Вони можуть побутувати як і у наукових, художніх, публіцистичних розвідках.

Лексичний склад праці Ю. Шевельова «Нарис...» представлений низкою специфічних термінологічних одиниць. Переважну більшість із-поміж названих лексем складають мовознавчі терміни, що є природним для роботи, яка є науковою.

За визначенням енциклопедії «Українська мова»: «термін – слово або словосполучення, що означає чітко окреслене спеціальне поняття якої-небудь галузі науки, техніки, мистецтва, суспільного життя тощо»⁶⁷. Звідси і витікає прагнення обмеження функціонування терміна до вузьких, суворо фіксованих рамок.

В аналізованій праці Ю. Шевельова усі мовознавчі терміни можуть бути віднесені до тематичного поля «Мова та мовознавство: головні поняття». У свою чергу, це тематичне поле може бути розділене на такі лексико-семантичні групи:

- а) назви головних мовознавчих дисциплін та мовних явищ;
- б) лексико-семантичні терміни;
- в) синтаксичні терміни;
- г) морфологічні терміни;
- д) фонетичні терміни;
- е) назви органів мовлення людини та артикуляційних процесів.

Терміни першої лексико-семантичної групи «Назви головних мовознавчих дисциплін та мовних явищ», сконцентровані Ю. Шевельовим протягом усього тексту аналізованої праці та виконують функцію називання ключових напрямків сучасного мовознавства і провідних феноменів, що ним вивчаються:

⁶⁷ Українська мова : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; голова ред. кол. В. М. Русанівський [та ін.] – К. : Вид-во Українська енциклопедія ім. М. Бажана, 2004. – С. 88.

*«Припасовуючися до загального плину зв'язкої **мови**, слова можуть змінюватися або відмінятися» [8]; «Наука, що вивчає звуки людської **мови** і їх комбінації, зветься **фонетика**» [9]; «Такі використовувані для розрізнення значень звукові типи зветься фонемі, а наука, що вивчає їх, зветься **фонологія**» [9]; «**Морфологія** – це частина **граматики**. Другу частину **граматики** становить **синтакса**. **Синтакса** вивчає, як слова поєднуються між собою в речення (або творять собою речення) і як поєднуються між собою речення» [8].*

Терміни, що належать до лексико-семантичної групи «Лексико-семантичні терміни», переважно використовуються Ю. Шевельовим у межах розділу «Слово», присвяченого вивченню саме лексичних та семантичних особливостей української літературної мови:

*«Взагалі в літературних, особливо поетичних творах багатьох письменників, особливо письменників-новаторів, **неологізми** трапляються нерідко» [33]; «Коли уживуть **алохронізмів**, мовець найчастіше більш або менш виразно розуміє їхнє **значення** (чи принаймні здогадується), але нормально він їх не вживає, бо ці мовні елементи не належать до сучасної мови часово, вони зв'язані з системою мови іншого часу» [26]; «Так буває найчастіше тоді, коли вони окреслюють яке-небудь нове явище або поняття, що шириться серед даної нації (**позасинонімічні неологізми**), або коли вони яскраво забарвлені почуттєво (**синонімічні неологізми**)» [33]; «Як і всякі інші **фразеологічні звороти**, вони характеризуються усталеністю словесного оформлення, і, поскільки вживаються на окреслення різних конкретних ситуацій, значення їх у цілості використовується переносно, себто **значення цілості не дорівнює сумі значень окремих слів**» [22].*

Терміни, що належать до лексико-семантичної групи «Синтаксичні терміни», переважно використовуються Ю. Шевельовим у межах розділу «Речення», присвяченого вивченню саме синтаксичних особливостей української літературної мови:

«Атрибутивні підрядні речення (означальні; їх означають також релятивні, або відносні), стосуються прямо або через відповідник до будь-якого іменника у головному реченні, відповідаючи на запитання атрибута (який?)» [111]; «Цими аналогіями з простим реченням до певної міри окреслюється і стилістична вага обох типів будови розгорненого складнопідрядного речення» [120]; «Супідрядний зв'язок, за якого всі підрядні речення стоять на тому самому щаблі залежності, може легко розростатися, не роблячи сприйняття важким» [120].

Терміни, що належать до лексико-семантичної групи «Морфологічні терміни», переважно використовуються Ю. Шевельовим у межах розділу «Слово в реченні», присвяченого вивченню саме морфологічних особливостей української літературної мови:

«Від слова друг збереглася форма називного відмінка множини з архаїчним чергуванням приголосних друзі» [189]; «Категорія особовості в протиставленні речевості може виявлятися в знахідному відмінку однини і множини і в місцевому однини, а почасти також у кличній формі» [192];

«У назвах тварин знахідний відмінок множини може мати рівнобіжно форми називного і родового відмінка, при чому перша чи не переважає» [193].

Терміни, що належать до лексико-семантичної групи «Фонетичні терміни», переважно використовуються Ю. Шевельовим у межах розділу «Фонема і звук», присвяченого вивченню фонетичних особливостей української літературної мови:

«Таким чином, в усіх випадках «пом'якшення» означає пересунення руху мовних органів до позиції й, – отже у напрямі до твердого піднебіння, що по-латинськи зветься palatum; тому в науковій літературі пом'якшення зветься паляталізація, а пом'якшений приголосний – паляталізованим (в протилежність самому й, який з природи своєї вимовляється на твердому піднебінні, і тому зветься палятальним)» [376]; «В протилежність реченню, слову і словотворчим елементам слова (основі, кореневі, афіксам, закінченню),

окремий **звук** сам собою не є носій певного конкретного значення» [366]; «В прикметниках і іменниках, що мають наросток, який починається на **приголосний**, якщо корінь теж кінчається на **приголосний**» [371].

Терміни, що належать до лексико-семантичної групи «Назви органів мовлення людини та артикуляційних процесів», переважно використовуються Ю. Шевельовим у межах розділу «Фонема і звук», присвяченого вивченню фонетичних особливостей української літературної мови:

«При **вимові** пом'якшених губних звуків у той час, як **губи** **артикулюють** звичним способом, **язик** наближається до **твердого піднебіння**, як і при вимові й; при зубних **артикуляція** відтягається назад у напрямі до **твердого піднебіння**, внаслідок чого **кінчик язика** опиняється за **долішніми передніми зубами**; при вимові задньо-піднебінних **артикуляція** пересувається теж у напрямі до **середнього піднебіння**, себто тут – вперед, сполучаючися з більшим **вигином язика**» [373]; «В основу класифікації приголосних кладуть звичайно два моменти: який мовний орган своїм рухом створює **перепону** або **звуження видиховому повітрю** (язик різними своїми частинами, **губи**) і в якому місці **ротової порожнини** ця **перепона** або **звуження** **твориться**» [373]; «З усіх голосних а характеризується **найширшою відкритістю** всіх частин **ротової порожнини**» [365].

За граматичною структурою в аналізованій роботі Ю. Шевельова були виділені:

а) монологсемні (однослівні) мовознавчі терміни:

«Між цими **синонімами** не можна знайти варіацій матеріальної кількості» [63]; «**Дублети** бо здебільшого становлять собою наслідок впливу різних **говірок** на літературну мову, а в нормальних обставинах, коли країна об'єднана державно, літературна мова панує над **діялектами**, а не навпаки» [67].

б) полілексемні (дво- та більшеслівні мовознавчі терміни):

*«В усіх цих прикладах **пейоративна лексика** використана як засіб вислову почуттів самого автора – доброзичливо-гумористичних або гнівно-патетичних» [60]; «Пригадаймо собі **синонімічне гніздо**, з яким ми мали справу, говорячи про архаїзми» [63]; «З цього прикладу видно, що в **синонімічному гнізді** кожний синонім характеризується своїми **контекстовими ланцюгами**» [65].*

Можливим також постає розподіл усіх мовознавчих термінів, ужитих Ю. Шевельовим у своїй праці, на такі типи за походженням:

а) власне українські (звук, уподібнення, голосний, новотвори, двозвук приголосний, прикметник, чергування, наголос, склад, основа, закінчення, словотвір, підмет, присудок, прийменник, двозвук та інші:

*«У **наростку** -ств(о) з наголосом перед **наростком** дія набирає ширшого обсягу: цей **наросток** означає постійно проваджувані дії, дії як стан, як професію» [210]; «**Присудок** приписує **підметові** ознаку в часі і способі» [73].*

Навідміну від запозиченої лексики Шерех використовує з меншою частотністю питома українську термінологію. Пояснюємо це тим, що лінгвістична терміносистема функціонує із запозиченими найменуваннями, які утвердилися в науковому середовищі, а саме назви більшості розділів науки про мову, понять із сфери фонетики, назв всіх частин мови, номінації багатьох іменних і дієслівних граматичних категорій, форм та значень, синтаксичні терміни для називання окремих типів речення тощо.

У праці, що аналізуємо, простежуємо у Шевельова відхилення від нормативних форм вживання лінгвістичних термінів. Автор у монографії витворює та наповнює її так званими «еквівалентними термінами» щодо того чи іншого явища, які виразно слугують його «кодом впізнаваності» серед наукових робіт інших науковців. Слушно зауважити, що велике значення при створенні таких термінів є його вмотивованість, бо вона творить асоціативні зв'язки з іншими термінами і поняттями.

Так звані «Шевельовські терміни» відповідають та характеризують поняття в сукупності його головних рис. Це точний, влучний вибір його наукової думки про специфіку певного мовного явища, яке номінується автором. Ми помітили такі терміни із галузі словотвору: *приросток* (префікс), *наросток* (суфікс), *наросткування* (суфіксація), *приросткування* (префіксація), *словозрости* (словоскладання), *скорот* (аббревіатура), *словозліплювання* (зрощиннєвий спосіб словотворення). Проілюструємо це такими прикладами:

«Словозліплювання стає панівним засобом словотвору в прийменниках і частках, почасти в сполучниках, а в вигуках воно поєднується з звуковою варіацією, зокрема з простягненням (інфіксацією) основи» [360]; *«Таким чином у словотворі прислівника принцип словозростання має не меншу вагу, ніж наросткування й приросткування»* [345]; *«Їх не треба плутати з тими, де приросток не- додається до основи, що починається з до-, як от недогобда, недорід, недостаток»* [218].

Вважаємо, що використання таких термінів автором здійснювалось для того, щоб у читача не виникало складнощів отримання інформації, а також створення у рецепієна певних асоціативних зв'язків з мовним явищем, головна риса, яка міститься у номінації ТО (термінної одиниці).

Знаходимо також граматичні (морфологічні) терміни, які мають відмінність від загальноприйнятих в науці. Автор використовує *другий і третій ступені прислівника* (загальноприйнято вищий і найвищий): *«Гемінація прикметника або прислівника показує велику міру ознаки, а коли вони стоять у другому ступені, – поступове наростання її [...]»* [150].

Зустрічаємо також *посильні частки* (підсилювальні). Наприклад: *«Так роллю підсилювальної частки має займенник все перед другим ступенем прикметників і прислівників»* [267].

Помічаємо: *означені займенники* (означальні), *наворотів* (повторювані) *дієслова, передминулий час* (давноминулий час): *«Вживані давніше спеціальні*

форми безприросткових **наворотових** дієслів типу *живати*, як це є в щойно поданому прикладі» [285]; «**Означені займенники**. Під цією назвою граматична традиція об'єднує займенники з значенням узагальнення [...]» [261]; «Все це дає підставу твердити, що **передминулий час** у сучасній мові належить до не особливо виразно оформлених категорій» [306].

Простежуємо використання від загальноновживаних і такі терміни із синтаксису, як: *ряди*, тобто **однорядні** (однорідні) члени речення, **сумарне слово** (сучасно узагальнююче): «Тим то краще при поділі речень, де є **ряди**, на граматичні пари, приймати **ряд** за одну цілість» [79]; «Соціативний підмет можна легко заступити на **однорядні підмети**» [82]; «Носієм другорядної предикації супроти **ряду** буває т. зв. **сумарне слово**, якщо воно стоїть після членів **ряду** [...]» [126].

Також відмінність від номінування зустрічаємо у сфері пунктуації. Відтак знаходимо використання *уступ* (уривок, абзац), *риска* або *розділка* (тире), *середник* (крапка з комою): «Нарешті, **уступ** (абзац), який у суті є теж розділовий знак, спирається на чисто логічне членування тексту, виділяючи речення або групу речень, пов'язаних між собою і відмежованих від решти тексту єдністю виключно логічного характеру. На цьому вживанні лапок, **риски** і **абзаца** і обмежується фактично застосування логічного принципу в українській пунктуації» [158]; «Виразніший інтонаційний характер має тільки **розділка**, яка, власне, є не так розділовий знак, як знак зростання двох слів в одне» [159].

У сфері фонетики віднаходимо такі слова, які не зустрічаються в сучасній лінгвістиці, а саме: *протисні* (зімкнені), *шелесні* (шиплячі): «Видихове повітря, розбиваючися об горішні зуби, творить характеристичне сичання, яке дало привід назвати ці **звуки шелесними**» [375]; «До середньо-піднебінних звуків прилучають звичайно **протисні** звуки *ш* (глухий) і *ж* (дзвінкий) і африкати *ч* (глуха) і *дж* (дзвінка), а також дзвінкий **протисний**

й» [374]. Підкреслимо, що ці терміни сформовані на рідномовній основі та вказують на демонстрацію чіткої внутрішньої форми.

б) запозичені:

*Для української іменникової відміни, отже, взагалі характеристично, що ні одного **дублетного** закінчення вона не пов'язала з певною синтаксичною функцією [196].*

У «Нарисах...» знаходимо такі запозичені терміни, які за своїм походженням походять з грецької, латинської, французької, англійської, німецької мов: *фонетика* (грец. *φωνητικός* – звуковий), *фонологія* (від грец. *φωνή* – звук, *голос і λόγος* – слово), *асиміляція* (від лат. *assimilatio* – уподібнення), *прономіналізація* (від лат. *pronomen* – займенник), *дифтонг* (грец. *δίφθογγος* – двоголосний), *африкат* (лат. *affricata* – притерта), *морфема* (грец. *μορφή* – вид, форма), *афікс* (лат. *affixus* – прикріплений), *полісемія* (грец. *polysetos* – багатозначний), *лексика* (грец. *λεξιμός* – словесний), *семантика* (від грец. *σημαντικός* – значення), *евфемізми* (грец. *εὖφημος* – добре мовлення), *синонім* (грец. *συνώνυμος* – однойменний), *граматика* (грец. *γραμματική*, від *γράμμα* – літера, написання), *морфологія* (від гр. *morphe* – форма і *logos* – слово, вчення), *пунктуація* (від лат. *punctuatio* – крапка), *ідіома* (грец. *ἴδιος* – властивий; *ιδίωμα* – своєрідність), *алохронізм* (дав. гр. *ἀναχρονισμός*, від *ἀνά-* – всупереч, і *χρόνος* – час), *неологізм* (від грец. *νέος* – новий і *λογισμός* – вислів); *пуризм* (франц. *purisme*, від лат. *purus* – чистий), *гіпотакса* (від грец. *ὑπο* – знизу і *taxis* – розташування), *асиндетон* (грец. *ἀσύνδετον* – незв'язане), *арго* (фр. *argot* – жаргон) тощо. Ми бачимо, що на основі цих прикладів, які вживає Шевельов у своїй праці, частотніше функціонують запозичені терміни грецького та латинського походження. Це пояснюється найбільшою специфічністю мовознавчої термінології, адже ці мови у європейському історично-культурному просторі протягом довгого часу були міжнародними мовами.

Вважаємо також визначальною рисою автора використання синонімічних термінів, які він вживає один за одним. Шевельов спершу послуговується терміном чужомовним, але наводить питомо український відповідник до того чи іншого явища, що іноді є дуже влучно: «Через їхню граматичну однаковість вони могли б бути сприйняті як члени ряду. Щоб цього не припустити, мова вдається в таких випадках до т. зв. синтаксичної **дисиміляції (розподібнення)**» [79]; «Тоді вони вимовляються як короткі (нескладові) у, і (й, і) і разом з голосним становлять **дифтонг (двозвук)**» [381].

Отже, провідною характеристикою лексичного наповнення роботи Ю. Шевельова «Нарис...» постає її насиченість мовознавчою термінологією, зважаючи на тематику праці. Такий підхід дозволяє авторові синтезувати вживання питомо української та запозиченої термінології, витворивши тим самим цілісну картину поточного розвитку української мови та мовознавства на поточному етапі розвитку. Терміни мовознавства в аналізованій роботі Ю. Шевельова виконують не лише номінативну функцію, але й доводять фаховість дослідника, його глибоку обізнаність із лінгвістичними явищами та феноменами.

Науковець послуговується великою кількістю термінів з лінгвістики, які відрізняються від нормативних у наш час (*наросток, уступ, шелесні звуки*). Засвідчені терміни характеризуються яскраво вираженою внутрішньою формою.

Надмірне вживання запозиченої термінної лексики у Ю. Шевельова простежується дуже яскраво. Використовує здебільшого терміни грецького та латинського походження, адже більшість слів увійшло у лінгвістику через міжнародний статус цих мов. Визначальною рисою також слугує використання Ю. Шевельовим питомої української лексики на позначення мовних явищ та процесів (*двозвук, новотвори, розподібнення*). Таке використання української лексики пояснюється прагненням автора зберегти рівнонаціональний характер.

2.3 Композиційно-стильовий контраст індивідуального стилю автора

Важлива умова ясності наукового стилю – прозорі й послідовні логічні зв'язки між судженнями. Ці зв'язки утворюють у тексті ту безперервність, яка дає читачеві змогу плавно, без особливих зусиль переходити від однієї думки до іншої. Натомість безлад у викладі, абияке розташування речень та абзаців слушно вважають помилкою текстотворення.

Якщо з неясно написаного тексту важко відтворити його композиційно-логічну структуру, то в ясно написаному — вона постає з граничною очевидністю, бо автор спеціально про це дбає. У Ю. Шевельова перехід від однієї мікротеми до іншої природний, очікуваний, логічно вмотивований. Часом автор сам повідомляє про такий перехід:

«Перше ніж перейти до питання про фонему, чи пак «етимологічну фонему», — центрального в системі поглядів Михальчука, слід ще кинути погляд на те, як він трактував літературну мову» [570]; «Із цих загальних фонологічних, але зовсім своєрідних у своїй фонологічності настанов Михальчукових випливає і багато цікавих часткових його поглядів» [571].

У суто описовому тексті між епізодами немає причинно-наслідкових відношень — зв'язок тут ґрунтується на простій послідовності «одне після другого». Частини такого тексту можна порівняно легко міняти місцями без істотної шкоди для змісту. Натомість причинний зв'язок наче «зобов'язує» кожен наступний подій здійснюватися через або внаслідок попередньої. Прониклива думка Ю. Шевельова повсякчас виявляє рушійні сили, що породжують різні явища в історії мови та мовознавства. Тим-то судження й епізоди в нього зазвичай міцно пов'язані причинно-наслідковою необхідністю:

«Причина цього стане ясна, якщо придивимося побіжно до умов і осягів їхньої праці» [518]; «З цих же причин відокремлюються здебільшого іменники, впроваджувані в речення прийменниками крім, окрім, oprіч,

замість, – **бо в них** теж більш або менш виразно є елемент протиставлення решті речення» [127]; «**З цієї причини** віддієслівні іменники з нульовим наростком дуже легко переходять від значення процесу до значення предмету, що витворюється в наслідок процесу» [209]; «**От з цих причин** при узуально субстантивізованих прикметниках існує тенденція заступати їх по змозі на виразні іменники» [231]; «**Отже, якщо першою причиною** перетворення слова на архаїзм можна подати вихід з ужитку самого поняття, то **другою причиною** процесів архаїзації слів буває зміна емоційно-оціночного забарвлення слова, **в наслідок якої** це слово, виходячи з загального вжитку, зберігається далі в спеціальному вузькому вжитку, звичайно або з відтінком іронії, погорди, зневаги або, навпаки, з відтінком урочистості, особливої пошани й поваги» [27-28].

Розташовані в такий спосіб факти набувають зв'язності, відчуються як закономірні й систематизовані. Це теж суттєво підвищує читальність тексту, адже нас цікавить не тільки питання «що сталося?», а й — може, навіть більшою мірою — «чому сталося?». Джерело такої цікавості лежить у природній людській допитливості.

І, звичайно ж, свій виклад Ю. Шевельов супроводить зрозумілими висновками, без яких науковий текст ризикує стати змістовно й структурно неповноцінним. Причому висновки в нього здебільшого проміжні: частіше він розміщує їх не в кінці праці або кожного з її розділів (як того вимагає сучасний канон наукового твору), а по ходу викладу, чим урізноманітнює композицію:

«Голосні закритих складів децю коротші від голосних відкритих складів, а це зв'язано з тим, що дальший приголосний перериває попередній голосний, коли той ще перебуває в повній артикуляції. З цього впливали висновки величезної ваги» [189]; *«Факт збереження деяких місцевих назв з часів Київської Русі доводить, що переємність не була знищена цілковито. Але кількість цих аборигенів була така мізерно мала в порівнянні з новоприбулою людністю, що не підлягає сумніву: мовний характер території був*

визначений прибульцями, а не старожитнім населенням» [451]; **«З цього вже можна зробити висновок, що дієприкметники на -лий в тенденції мають таке саме універсальне дієприкметникове значення, як і дієприкметники на -ний, -тий»** [325]; **«Все це доводить, що мова має свої закони, які не збігаються з законами логіки»** [19]; **«Те, що школярі часто помилково ставлять у таких випадках знак питання, доводить, що мова тут ще зберігає елементи питальної інтонації, отже, не остаточно підпорядкувала підрядне речення (витворене з власне прямої мови) головному реченню (витвореному з авторського пояснення)»** [134].

Праці Ю. Шевельова становлять своєрідну школу наукового мислення, бо вони розгортають взаємопов'язані, логічно впорядковані ланцюги суджень, а тому прищеплюють уміння думати послідовно й доказово.

Ю. Шевельов не цурається розмовності й не вважає її в науковому творі аж такою чужорідною. І, мабуть, небезпідставно, адже вона допомагає встановити незримий контакт із читачем. Розмовні елементи дають змогу уникнення одноманітності, досягнення більшої виразності, принесення до викладу оповідності, інтонаційної невимушеності:

*«Абстрактна лексика – **витвір** великою мірою книжної, літературної мови. Народна (селянська) мова має лише певний мінімум абстрактних понять. Навіть тоді, коли йде про просте узагальнення, вона часто **обходиться** переліком часткових конкретних понять. Напр., селянська мова **охочіше** вживатиме термінів череда (стадо корів), табун (стадо коней), отара (стадо овець) тощо, ніж загального терміну стадо» [56]; **«Докопатися до живої мови переписувача, а тим більше оригіналу, в цих обставинах було нелегко»** [469]; **«Загалом, отже, наростки прикметників характеризуються далеко більшою **розпливчастістю** значення, ніж іменникові, що знову ж таки знаходить своє пояснення в тому, що прикметник у реченні не виступає самотійно, а при іменнику»** [232]; **«Соціативним підметом зветься підмет, виражений двома іменами»** [82];*

*«Проте, так само, як прислівник легко **«розмивається»** в інші частини мови, так само і навіть ще **далеко легше** він поповнюється з інших частин мови, так що загалом слід говорити не про **згасання**, а про поступове **посилення прислівниковості в мові**» [336].*

Якщо в науковий текст, книжний у своїй основі, вкраплюють суто розмовні слова та фразеологізми, виникає стильовий контраст. І до нього автор удається зовсім не через те, що йому зраджує чуття стилю. Призначення контрасту полягає у виділенні провідної думки, засвідченні авторського ставлення в переконанні читача:

*«Від уваги Ганцова **не втік той факт**, що [...]» [580]; «Від цих заяв один крок до **принципового проголошення мішаного** (щодо українських говірок) **характеру** основи української літературної мови — і Олена Пчілка робить цей крок, вимагаючи **крутого розширення бази літературної мови**» [73]; «Але саме це зіставлення різко підносило критичність щодо чужого матеріалу й дозволяло часто **відвіювати в ньому зерно від полови**» [38].*

У стилістиці не до кінця з'ясоване питання про те, наскільки виправдане в науковому тексті граматичне уособлення неживих явищ. Багато хто вважає таке уособлення неприйнятним, оскільки воно нібито заважає абстрагувати предмет дослідження, приписує йому ознаки, яких він насправді не має.

Аналіз текстів Ю. Шевельова показує, що їм така знеособленість загалом не властива. Він цілком вільно й розкуто персоніфікує мовні та немовні явища, нітрохи не боячись, що його неправильно зрозуміють чи що це «оживлення» викривить досліджувану картину. Пор.:

*«І схід, і захід України складали свої внески в літературну мову, не оглядаючися і не ощаджуючи» [454]; «Живі говірки більше **промовляють** дослідникові, ніж збляклі літери старого тексту» [13]; «Совєцьке мовознавство блукає між трьома соснами психологічного, соціологічного й чисто лінгвістичного розуміння фонемі й не може **вийти на жодну путь**» [519]; «наука **дає відповідь**» [157]; «утерта фраза **каже**» [453]; «думка*

дослідника прямує» [566]; «елементи продираються до літературної мови» [555]; «мова шукає містка між статикою і динамікою» [8]; «Зовсім не будемо розглядати мертвих і стертих наростків, тільки де-не-де будуть згадані непродуктивні» [109].

Полеміка (суперечність) в Ю. Шевельова постає однією з головних пружин для розгортання теми, джерелом її енергії, своєрідним двигуном оповіді:

*«Часто повторювані формули легко втрачають свій зміст і стають порожнім загальником, відірваним від фактів. **Якщо** під говірковою основою літературної мови розуміти певну суму найтиповіших фонетичних, морфологічних і словникових прикмет, то твердження про південно-східну говіркову основу української літературної мови **слушне**. Але коли **приймається**, що літературна мова в усьому тому, що робить її системою, збігається із системою говірки, **то це** — принаймні у випадку української мови, **анітрохи не відповідає дійсності**. Українська літературна мова як система збудована на різноговірковій синтезі» [453]; «Взагалі **всупереч** поширеній думці поодинокі фразеологічні звороти часто позичаються з мови до мови. **Проте**, взяті в масі вони характеризують все таки саме дану мову, даний народ» [21]; «**Вміщення підмета в дієприслівниковому звороті** з погляду норм сучасної літературної мови **суперечить одноцентровості речення** (в обох прикладах підмет мав би стояти після дієприслівникового зворота). **Одначе в** письменників, що хочуть надати своїй мові народного забарвлення, **такі конструкції** (як і згадані в попередньому абзаці) **можливі й культивовані**» [142].*

Полемічність, боротьба ідей, несподіванки, перипетії, інтрига пошуку – все це відбиває динаміку та повороти думки самого автора, рухаючи виклад у науковому тексті. Праці Ю. Шевельова підтверджують тезу про те, що «побудова мовлення, яке привертає увагу слухачів, регулюється законами

драматургії. Це стосується не лише сюжетних оповідань, а й будь-яких цільних і закінчених творів»⁶⁸.

Звісно, засоби драматизації, які він уживає, видаються типовішими радше для науково-популярного, ніж для академічного різновиду наукового стилю. Проте, в останньому їх теж, мабуть, варто визнати доречними та перспективними.

Юрій Шевельов був багатогранним науковцем, який своїми працями не тільки збагатив різні напрямки філології, а й засвідчив тонке чуття слова, орієнтацію на найкращі зразки художньої літератури, вміння вправно послуговуватися різноманітними лексичними і граматичними засобами. Проте не менш значущою є і його мовна практика для вдосконалення й уточнення норм українського наукового стилю. Його тексти – зразок високого, проте живого мовного стилю, можливостями якого може послуговуватися як дослідник-початківець, так і досвідчений науковець. Як стверджував сам Шевельов, що «читачем книжки мають бути не тільки фахівці-мовознавці, а кожна людина з середньою освітою»⁶⁹.

Отже, підсумуємо провідні композиційно-стильові особливості, у роботі «Нарис сучасної української літературної мови та мови інші лінгвістичні студії (1947-1953)».

У Ю. Шевельова перехід від однієї мікротеми до іншої природний, очікуваний, логічно вмотивований. Часом автор сам повідомляє про такий перехід. Прониклива думка Ю. Шевельова повсякчас виявляє рушійні сили, що породжують різні явища в історії мови та мовознавства. Тому судження й епізоди в нього зазвичай міцно пов'язані причинно-наслідковою необхідністю.

⁶⁸ Варикаша М. М. Література non-fiction: поміж фактом і фікцією. Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: міжвуз. зб. наук. ст. 2010. Вип. XXIII, ч. 3. – С. 29.

⁶⁹ Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947-1953). – К.: Темпора, 2012. – С. 5.

Свій виклад Ю. Шевельов супроводжує прозорими висновками, що змістовно й структурно завершують витворений ним науковий текст. Причому висновки в нього здебільшого проміжні: частіше він розміщує їх не в кінці праці або кожного з її розділів (як того вимагає сучасний канон наукового твору), а по ходу викладу, чим урізноманітнює композицію.

Використовує науковець елементи розмовності та фразеології, полеміки та персоніфікації мовних та немовних явищ. Послугуючись можливостями розмовності та фразеології, автор намагається створити стильовий контраст, що дозволяє виділити провідну думку чи ставлення автора; полемічність постає однією з головних рис для розгортання теми, своєрідним двигуном оповіді; Шевельов не боїться того, що читачі його не правильно зрозуміють, використовує персоніфікацію. Саме ці можливості наближають його текст до науково-популярного стилю.

Висновки до розділу 2

До прийомів формування фонетико-стилістичної виразності у роботі Ю. Шевельова «Нарис...» можна віднести: послугування протезою, а саме додаванням додаткового звуку, переважно приголосного, на початку слова; використання пом'якшеного варіанту вимови приголосного [л] перед звуком [а] в запозичених словах; вживання твердого приголосного звуку [т] та голосного звуку [и] в закінченнях іменників третьої відміни жіночого роду в родовому відмінку типу *вічність, самотність: вічності, самотности*; використання епентези, а саме додавання додаткового звуку, переважно приголосного, до фонетичної структури слова (*варіант*); вживання пом'якшеного приголосного звуку [н] замість твердого та голосного звуку [і] замість [и] на стику суфікса та закінчення у формі родового відмінку однини прикметників західній на протигагу сучасному нормативному варіанту *західний*; послугування питомим для української мови приголосного зімкнено-

проривного дзвінкого звуку [ɾ]; використання фонетичного чергування голосних звуків [y] та [v] на початку слів. Всі ці варіанти фонетичних можливостей є властивими для харківського правопису, яким послуговувався науковець, після втрати його чинності, адже вони орієнтували українську мову на західну традицію. Науковець демонструє незалежність та чистоту власного ідіостилю від русифікаційних нашарувань.

Провідною характеристикою лексичного наповнення роботи Ю. Шевельова «Нарис...» постає її насиченість мовознавчою термінологією. Такий підхід дозволяє авторові синтезувати вживання питомо української та запозиченої термінології. Запозичені терміни здебільшого грецького та латинського походження, адже більшість цих слів увійшло у лінгвістику через міжнародний статус цих мов. Науковець послуговується великою кількістю термінів з лінгвістики, які відрізняються від нормативних у наш час (*наросток, уступ, шелесні звуки*). Визначальною рисою також слугує використання Ю. Шевельовим питомої української лексики на позначення мовних явищ та процесів (*двозвук, новотвори, розподібнення*). Таке використання української лексики пояснюється прагненням автора зберегти рівно національний характер мови.

До композиційно-стильових особливостей у роботі «Нарис...» можна віднести такі характеристики: перехід від однієї мікротеми до іншої природний, очікуваний, логічно вмотивований. Часом автор сам повідомляє про такий перехід; судження й епізоди в нього зазвичай міцно пов'язані причинно-наслідковою необхідністю. Свій виклад Ю. Шевельов супроводжує прозорими висновками, що змістовно й структурно завершують витворений ним науковий текст. Причому висновки в нього здебільшого проміжні: частіше він розміщує їх не в кінці праці або кожного з її розділів (як того вимагає сучасний канон наукового твору), а по ходу викладу, чим урізноманітнює композицію.

Використовує науковець елементи розмовності та фразеології, полеміки та персоніфікації мовних та немовних явищ. Послуговуючись можливостями розмовності та фразеології, автор намагається створити стильовий контраст, що дозволяє виділити провідну думку чи ставлення автора; полемічність постає однією з головних рис для розгортання теми, своєрідним двигуном оповіді; Шевельов не боїться того, що читачі його не правильно зрозуміють, використовує персоніфікацію. Саме ці можливості наближають його текст до науково-популярного стилю.

РОЗДІЛ 3.

СЕМАНТИКО-СТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНДИВІДУАЛЬНОГО СТИЛЮ Ю. ШЕВЕЛЬОВА

3.1. Місце стилістичних фігур у мовознавчому дискурсі автора

Для роботи Ю. Шевельова «Нарис сучасної української літературної мови та мови інші лінгвістичні студії (1947-1953)» є характерним, насамперед, домінування практичності над філософічністю. Це вигідно вирізняє аналізовану роботу з-поміж решти мовознавчих праць.

Індивідуальний стиль — явище неповторне. Він є свідченням мистецького таланту автора. Завдяки стилю автор творчо відтворює чи перетворює, опрацьовує життєвий матеріал. Загальні теми, проблеми, події набувають в індивідуальному стилі автора неповторності, адже вони «пропускаються» через особистість автора.

На думку П. Гриценка, індивідуальний стиль автора є основною одиницею стильового аналізу, яка визначає його в якості домінанти форми, складається під впливом змісту, світогляду, світосприйняття автора та знаходить своє відображення у змісті, сюжеті, характеристиках та образності твору⁷⁰.

Викликає науковий інтерес думка лінгвістки Р. Довганчиної, яка категорію «ідіостиль» («індивідуальний стиль») замінює терміном «авторський стиль», та розглядає його в якості цілісної системи образотворчих засобів, якою охоплюється зміст та форма літературного твору, виражається життєвий та естетичний досвід митця, ураховуються традиції національної та світової культури⁷¹.

⁷⁰ Гриценко П. Ідіолект і текст / П. Гриценко // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка : зб. наук. пр., присвячений 70-річчю від дня народження проф. С.Я. Єрмоленко / відп. ред. В.Г. Складенко. – К., 2007. – С. 25.

⁷¹ Довганчина Р. Ідіостиль в аспекті художнього перекладу / Р. Довганчина // Філологічні студії. – Луцьк, 2007. – С. 83.

Наведемо таке означення: «образ автора – це така сила, що зв’язує цільну словесно-художню систему за допомогою комбінації всіх стильових засобів. У цій системі образ автора виступає внутрішнім стрижнем, центром стилістичної системи твору»⁷². Виділившись з лінгвістичних праць ученого, цей термін з успіхом почав функціонувати в літературознавстві, естетиці.

Повне і глибинне проникнення в стиль автора природно забезпечує комплекс комунікативних підсистем, спрямованих на вираз авторської ідеї. Такий комплекс і являє ґрунт мовної структури авторського стилю, яка розглядається як естетична діяльність, реалізована через текст, який в той же час пов’язує дійсність, автора і читача. Додамо, що «при такому аналізі тексту авторська стилістика тісно пов’язана зі стилістикою декодування, стилістикою сприйняття. Врахування цієї особливості дозволяє визначити функціональне навантаження слова, яке ґрунтується на умовах і принципах його використання автором і сприйняття читачем»⁷³.

Специфіка індивідуального стилю автора полягає в таких елементах:

- 1) спосіб викладу;
- 2) засоби організації викладу змістовно-актуального матеріалу;
- 3) відношення між автором і читачем;
- 4) своєрідний відбір мовних засобів усіх рівнів.

У наукових текстах дидактичного характеру образні засоби виконують допоміжну роль – вживання характеризується потребою автора пояснити складні наукові явища за допомогою зіставлення цих явищ зі звичними, буденними, зрозумілими. Саме так діалог між автором та реципієнтом характеризується більшим розумінням між ними.

⁷² Літературознавча енциклопедія: у 2 т. К. : ВЦ Академія. Т. 1. 2007. – С. 27.

⁷³ Там само. – С. 28.

Метафора – мовний зворот – вживання слів і виразів в переносному сенсі на основі аналогії, схожості, порівняння⁷⁴. В аналізованій роботі Ю. Шевельова спостерігаємо такий добір метафор:

*«Власне **«паипорт»** кожного слова мав би включати в себе характеристику всіх цих властивостей слова» [70]; «Саме через те, що ця система зв'язків така складна і багатобічна, наші **словники і будуються** за чисто механічним принципом розташування слів за абеткою, і досі нікому ще не вдалося дати повного опису лексики якої-небудь мови, взятої як система, хоч безперечно, що лексика кожної мови – не **розрізнені цеглинки**, а така складно пов'язана цілість» [70]; «Є, звичайно, випадки, коли полісемія слова буває некорисна і навіть просто шкідлива, випадки, коли потрібна абсолютна однозначність мови (дипломатична мова, судова, наукова), але там є свої **засоби знешкодити полісемію**, про які децю скажемо далі, говорячи про наукову термінологію» [16]; «Як бачимо, всі ці **ознаки стають у пригоді** при визначенні чужих слів, але, взяті кожна нарізно, **вони не охоплюють** усіх випадків і **не дають повної гарантії** [42]; «**Перший підхід** однаке практично **не репрезентований у жадній мові**, бо він **означав би** в своєму послідовному запровадженні **зречення власної мови**» [43]; «Доводилося уникати різко індивідуальних поглядів, дотримуючися по змозі **«золотої середини»** між традиційним і новим» [5]; «Якщо таке **словосполучення** постійно вживається на означення даного поняття, то воно в системі мови **фігурує** як цілість» [19]; «**Передусім, напевне, впаде в око наголос** на третьому від початку слові» [9]; «Іноді зустрічаються і інші **реширки двоїни** – в називному відмінку [...]» [188]; «[...] а професійна **лексика** загально-поширених ремесл навіть **просто вливається в масу побутової лексики**» [56].*

⁷⁴ Словник стилістичних термінів [Мацько Л. І. та ін.]. – Стилістика української мови: Підручник – Літературне місто. – С. 320. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litmisto.org.ua/?p=7310> (Дата звернення 16.11.22).

Порівняння як стилістичний прийом – це зіставлення двох предметів, що належать різним класам, з метою посилення якоїсь риси одного з них⁷⁵. У своїй роботі науковець Ю. Шевельов послуговується такими порівняннями, що характеризують аналізовані в них мовні явища та допомагають читачеві зрозуміти складне через просте:

«При стилістичному підході ми завжди ставимо собі питання: а як інакше можна було б висловити те, що тут висловлено; чому вибрано саме цей варіант; чи він кращий, чи він гірший від інших можливих» [11];

«Науковий підхід можна порівняти з тим, як лікар вивчає певні процеси в людському організмі, щоб зрозуміти їх перебіг і чинники, що їм сприяють або перешкоджають. При цьому хворі мають для нього не менше значення, ніж здорові, а часто й більше. Нормативний підхід можна порівняти з поведінкою лікаря при наборі до війська. Тут він нічого не вивчає, а тільки перевіряє, чи дана людина підходить до приписів, які він має. Перший підхід має значення передусім науково-теоретичне, другий – практичне» [10]; *«Але стосунки між синтаксою й пунктуацією можна порівняти з стосунками між фізикою і правилами автомобільної їзди для шоферів»* [160]; *«Це ті слова, з якими дане слово в'яжеться найчастіше у фразі, в контексті, які ніби тягнуться ланцюгом від цього слова»* [65]; *«Слова – це ніби цеглинки, деталі вікон і дверей; словосполучення, що не є реченнями, – купи цього будівельного матеріалу, недобудовані стіни, частини споруди, а речення – викінчена будівля, де кожний деталь набирає осмисленого значення в системі цілого»* [73]; *«Цей найпримітивніший тип словотвору відповідає примітивності самих часток, цих, сказати б, мікроорганізмів мови, які одначе надають їй забарвлення й посмаку, як бактерії кислому молоку або пиву»* [355].

⁷⁵ Словник стилістичних термінів [Мацько Л. І. та ін.]. – Стилістика української мови: Підручник – Літературне місто. – С. 325. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litmisto.org.ua/?p=7310> (Дата звернення 16.11.22).

Гіпербола – це стилістичний прийом, образне перебільшення за розміром, силою, значенням⁷⁶. У наведеному прикладі Ю. Шевельов припускається перебільшення, коли говорить, що складання картотеки фразеологічних зворотів є процесом, що не потребує великих зусиль від пересічного читача його праці:

«Таким способом можна поступово і без великих зусиль укласти собі цілу картотеку фразеологічних зворотів, яку легко буде практично використовувати» [26].

Епітет – троп, образне означення переважно метафоричного характеру⁷⁷. У своїй роботі науковець Ю. Шевельов послуговується такими епітетами, що характеризують аналізовані в них мовні явища:

«А особливо це стосується до України, де безнастанні зміни влади, надто чужої, раз-у-раз спричиняли або й силоміць запроваджували ґрунтовні зміни всіх відповідних назв» [26]; *«Зовсім не будемо розглядати мертвих і стертих наростків, тільки де-не-де будуть згадані непродуктивні»* [109]; *«Є, звичайно, випадки, коли полісемія слова буває некорисна і навіть просто шкідлива, випадки, коли потрібна абсолютна однозначність мови (дипломатична мова, судова, наукова), але там є свої засоби знешкодити полісемію, про які децю скажемо далі, говорячи про наукову термінологію»* [16].

Важливо звернути увагу на той факт, що науковий текст цілком може й не бути насиченим численними метафоричними словами та виразами, які самі собою утворюють експресивне або стилістичне забарвлення. Попри це, мова такого твору цілком може бути образною, оскільки вона сприятиме зображенню та надиханню виникнення переживань.

⁷⁶ Словник стилістичних термінів [Мацько Л. І. та ін.]. – Стилiстика української мови: Підручник – Літературне місто. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litmisto.org.ua/?p=7310> (Дата звернення 16.11.22).

⁷⁷ Там само. – Режим доступу : <http://litmisto.org.ua/?p=7310> (Дата звернення 16.11.22).

При дослідженні наукового мовлення об'єктом першочергової уваги повинен ставати стиль твору, вивчення якого має відповідати загальним вимогам до студіювання стильових домінант зазначеного тексту. Тут ідеться про вивчення мови як важливої складової частини формального аспекту наукового тексту.

Окрім того, дослідник повинен звернути увагу й на установлення засобів, за допомогою яких різними елементами мови набуваються характеристики, пов'язані з образністю та експресивністю, завдяки яким отримується можливість вираження змісту. Також слід зауважити необхідність поглибленого вивчення закономірностей використання автором виразних засобів мови під час словесного оформлення образів.

Аналіз різноманітних підходів до розуміння сутності поняття «ідіостиль» («індивідуальний стиль автора») свідчить про необхідність проведення аналізу творів наукової літератури, що є художньо-естетичними явищами, створеними конкретними авторами, які збагачують загальноживаний лексичний шар та насичують мовленнєві висловлювання неповторними, самобутніми елементами.

Безперечно, в сучасній українській науковій літературі роль філософської складової є дуже високою, адже забезпечує можливість утвердження науковців не лише у власне наукових, але й у публіцистичних жанрах. Проте у роботі Ю. Шевельова «Нарис...» представлені, насамперед, роздуми, що вводять мовну складову до обширу сенсобуттєвих, соціальних проблем.

Слід зауважити, що при написанні наукових розвідок Ю. Шевельов свідомо орієнтується на свого уявного співрозмовника, намагається інтелектуально привернути його увагу до тематики тієї чи іншої студії. Він не просто зв'язно та змістовно висловлюється з приводу певної теми, а прагне надійно заволодіти читацькою увагою й не відпускати її до останнього рядка. Про це свідчать, зокрема, елементи тексту, які окреслюють межі його

структурних частин, прогнозують дальший розвиток теми й підказують, про що йтиметься далі:

«Є, звичайно, випадки, коли полісемія слова буває некорисна і навіть просто шкідлива, випадки, коли потрібна абсолютна однозначність мови (дипломатична мова, судова, наукова), але там є свої засоби знешкодити полісемію, про які децю скажемо далі, говорячи про наукову термінологію» [16]; «[...] слова ідіом уживають ще в іншому значенні, про що мова буде далі» [20]; «Далі розглянемо архаїзми і неологізми окремо» [25].

Ю. Шевельов намагається передбачити запитання, які виникатимуть у читачів при сприйнятті його твору, або ж планує виклад так, щоб у них автоматично поставали запитання, відповіді на які дає наступна частина тексту. Ці **запитання** рівнозначні постановці проблеми, а пошук відповідей на них є істотним етапом осмислення твору. Вони можуть завершувати опис якоїсь ситуації чи, навпаки, передувати цьому опису. Ця стилістична фігура є частотною протягом усієї праці:

*«Пригляньмося до цієї фрази. **Які мовні особливості впадуть нам в очі?** Передусім, напевне, впаде в око наголос на третьому від початку слові. Ми говоримо звичайно Україна, а в поезії Лесі Українки треба читати Україна. Ми можемо навіть сказати, що цей наголос неправильний. Але що значить у мові неправильний?» [9]; «При стилістичному підході ми завжди ставимо собі питання: **а як інакше можна було б висловити те, що тут висловлено; чому вибрано саме цей варіант; чи він кращий, чи гірший від інших можливих?**» [11]; «**Що таке слово?** Нам звичайно здається, що ми добре знаємо, що таке слово. Однак, коли над цим питанням замислитися глибше, то ми побачимо, що відповісти на нього не так легко» [13]; «**Чим пояснити, що слова стають архаїчними?** Причин тут треба шукати в явищах моди і суспільної оцінки» [27]; «Інакше кажучи, пряма мова є такий асиндетон, який створює ілюзію точного відтворення чийхось слів. **Чим же саме твориться***

така ілюзія? Тих чинників, що її породжують, є кілька, при чому вони можуть діяти всі разом або поодиноці» [131].

Дослідник не уникає згадок про суперечності, він подає їх із логічним наголосом у вигляді запитання. Він ніби ставить розумове завдання і пропонує читачам замислитися. Коли завдання усвідомлене, усвідомлюється й суперечність. Отже, читачі постають підготовленими до викладу суті проблеми:

«Підмет, як ми знаємо, є граматично-незалежний член речення. Про яку ж граматичну незалежність підрядного речення може бути мова?» [112]; «Бувають однак випадки, що цю саме вимову з й треба позначити і після приголосного. Як це зробити? Якщо написати я, є, ю після приголосного безпосередньо, то вони будуть показувати тільки пом'якшеність приголосного, а не вимову й».

Ю. Шевельов, прагнучи досягти мети, обирає найкоротший шлях, до основи якого покладено ощадливість мовних засобів, уміння витратити якнайменше слів, щоб отримати якнайбільший ефект. Сукупність означених характеристик складає один із головних критеріїв досконалої мовної техніки Шевельова. Натомість думка, яку задовго переповідають, надміру розтягують і «розтлумачують», утрачає свою ударну силу, а її зв'язок із сусідніми думками послаблюється.

З погляду стислості виклад у Ю. Шевельова є близьким до довершеності. Помітно, що шевельовські тексти — наслідок старанної роботи зі словом, копіткого саморедагування. Лаконізм тут утворює напружену інтелектуальну динаміку й нітрохи не шкодить ясності: ми розуміємо і те, що автор сказав, і те, що мав на увазі, але не сказав, щоб не бути багатослівним. Наприклад:

«Найтипівіше значення прийменників – окреслювати просторові відтінки. Прийменники біля, коло, близько, поблизу, край, кінець, круг, навколо – усі з родовим відмінком – показують близькість» [176];

«Гемінацією зветься повторення того самого слова в тій самій формі» [150].

Доречно згадати важливу закономірність, яку встановив історичний синтаксис: у процесі розвитку мови лексичні й граматичні засоби поступово згущують свій зміст. Тобто в кожному наступному столітті те саме повідомлення можна передати дедалі меншою кількістю слів⁷⁸.

І не випадково на початку ХХІ ст. читач віддає перевагу лаконічному, концентрованому викладові з глибоким змістом і без зайвих слів. Реципієнт наразі характеризується вищим рівнем освіти й здогадливості, він здатен швидко ознайомитися зі змістом роботи, а занадто довгі відступи та пояснення здатні відвернути його від прочитання⁷⁹. У цьому плані праці Ю. Шевельова не втрачають власної актуальності й сьогодні, будучи вельми сучасними.

У Ю. Шевельова годі шукати приклади, коли, скажімо, те, що можна висловити одним реченням, розтягується на цілий абзац, а те, що можна вмістити на одній сторінці, розтягується аж на розділ. Фрази побудовані сконцентровано й герметично.

Обсяг тексту (або його частини) має відповідати значущості чи складності теми. Якщо відомості займають більше текстового простору, ніж того вимагає комунікативна доцільність, вони стають зайвими і спотворюють композицію.

Ю. Шевельов постійно прагне самообмежуватися, не відхилятися від головного, причому цей свій намір він не раз засвідчує в тексті:

*«Не охоплюючи в цілості цієї дуже широкої теми, подамо тут коротку характеристику деяких найцікавіших синтаксичних фігур» [148];
«Тут не місце входити глибше в деталі, але можна сказати, що [...]» [167];
«Не розглядаючи тут дуже цікавої по суті позиції Олени Пчілки щодо стосунків української і польської мов – бо це виходить за межі нашої теми,*

⁷⁸ Кочан І. Лінгвістичний аналіз тексту : навчальний посібник. - Київ : Знання, 2008. – С. 322.

⁷⁹ Там само. – С. 323.

– *мусимо тут відзначити одне [...]» [456]; «Можна було б, трошки спрощуючи справу, сказати, що [...] [148].*

Лінгвісти, попри наявність у них глибшого за інших розуміння мови, не так часто бувають вишуканими стилістами. Але Ю. Шевельова така оцінка зовсім не стосується. Навпаки: глибокі знання граматичних засобів (він, нагадаємо, автор підручників української мови та монографії, присвяченої простому реченню) зробили його власне письмо невимушеним, розкутим, синтаксично довершеним і розмаїтим. Речення, вжиті ним, характеризуються різною будовою, проте їм ніколи не притаманна заплутаність, монотонність чи завелика довжина. І це теж полегшує сприйняття тексту. Розглянемо фрагмент із «Нарисів...» із реченнями, що мають типову для наукового викладу Ю. Шевельова довжину:

«Романтична ідея мови як вияву сутності нації, мовно-літературна концепція українського національного й культурного відродження, поширена через поезію Шевченка й Куліша, стає одним з провідних гасел усього українського культурного й політичного руху в другій половині 19-го і на початку 20 сторіччя. Вона переплітається з романтикою козацтва, з народницькими мотивами, пізніше з модерністськими течіями в письменстві. Плекають її передусім письменники. Годі зрозуміти творчість Старицького, Олени Пчілки, Мови-Лиманського, Грінченка, Франка без уваги до того, як кожний з них сполучав інші елементи свого світогляду й праці з цією ідеєю» [454].

Разом із тим, коли треба виділити якусь важливу думку, поставити її в емоційно сильну позицію, Ю. Шевельов удається до послугування можливостями **періоду**:

«Праці Михальчукові, незважаючи на їхню фрагментарність, незважаючи на те, що частина фактичного матеріалу, природно, застаріла, незважаючи на те, що в них наука подеколи не відмежована від публіцистики і що Михальчук ніколи, на відміну від, приміром, Потебні, не виходить поза

межі слов'янських мов, і сьогодні навівають багато цікавих і плідних думок і читаються з тим же інтересом, який збуджують завжди праці людей, що жили наукою, а не робили з допомогою науки свою життєву кар'єру» [569].

Характерна риса стилю Ю. Шевельова – майже кришталева ясність. Думка передається точно й без затримок. Щоб її зрозуміти, читачеві не треба гаяти час і зусилля.

Ясний виклад завжди прагне відмежувати суттєве від другорядного. Наша пам'ять, як відомо, переробляє сприйняту інформацію в бік узагальнення: найголовніше закарбовує, а несуттєве забуває. Тимто, аби читач не губився в безмежжі матеріалу, не сприймав другорядне за вирішальне, авторові у великих шматках тексту бажано чітко виділяти основну думку.

3.2. Стилiстичнi функцiї i наповнення рiзних типiв речень

Завдання автора – перенести співвідношення головного та другорядного в текст, композиційно або почуттєво-виразно підкреслити їх ієрархію. Ю. Шевельов робить це віртуозно, послуговуючись арсеналом найрізноманітніших мовних засобів. Наприклад, виділяє головне лексично:

*«Своєрідне становище витворюється тоді, коли головна ознака, приписувана підметові, виявлена таки ім'ям, але дієслово, наявне в реченні, цілком або великою мірою зберігає конкретність свого лексичного значення, тому не може розглядатися як зв'язка» [86]; «Здебільшого вона (дійова особа) подається або може бути подана, але в формі граматично-залежного слова (другорядного члена речення)» [90]; «Морфологічне принатурення **полягає, насамперед, у тому, що** останній звук чужого слова сприймається як його українське закінчення, яким визначається рід слова» [39].*

Ю. Шевельов виносить слово, на яке падає логічний наголос, на останню позицію в реченні — вона, як відомо, в українській мові є ударною. Особливо це стосується прислівника:

*«Виявити назовні поділ речення на групу підмета і групу присудка в цих випадках покликана **ритмомелодика**» [87]; «Ця невідмежованість орудного відмінка присудкового від називного пояснюється **історично**» [89]; «Крім прислівників, у ролі головного члена в безособових реченнях можуть виступати близькі до них значенням у цій функції **присудкові слова**» [92].*

Як знаний майстер слова, Ю. Шевельов майстерно використовує ефект контрастів, «мистецтво світлотіні». У його працях спостерігаємо чимало виразних протиставлень:

*«Тут картина словотвору **виявилася відмінна, а де в чому й прямо протилежна**» [360]; «**Одначе є між самим підходом** Бодуена де Куртене і Михальчука дуже **істотна різниця**» [566]; «**Таку саму, тільки менш підкреслену** ролю виконує і епіфора – повторення тих самих слів або словосполучень наприкінці кожного паралельного значенням відтинку тексту» [153]; «**вимова д відмінна** – тверда в **першому випадку** і пом'якшена в **другому**, але з письма цього не видно» [392].*

Часом він зіштовхує протилежності в межах одного речення:

*«Вони (П. Житецький, К. Михальчук, О. Потебня) склали іспит часу, **вони й досі зберігають** свою вартість, **тоді як сьогодні** ледве чи хто знайде щось живе в працях Будде й Соболевського» [571]; «**Супроти ж інших** Михальчук різко й позитивно виділявся тим, що він був не тільки збирачем фактів, а і шукачем нових методологічних шляхів» [569]; «**Тому в протилежність алохронізмам** ці слова і звороти **можна назвати алотопізмами**» [35]; «У цьому важливому питанні мовної політики теоретично **можна уявити собі два протилежні, крайні підходи**: **максимальне сприяння ширенню етранжизмів, з одного боку**; **максимальне перешкодження ширенню чужих слів, з другого боку**» [43].*

Ю. Шевельов полюбляє вдаватися до антитези, протиставних заперечень. Їхню важливу стильову роль відзначав ще Аристотель: «Такий спосіб викладу приємний, бо протилежності досить зрозумілі, якщо ж вони

стоять поряд, то ще зрозуміліші...»⁸⁰. Влучні антитези дозволяють підкреслити значущість або вірогідність ознак, так що читач глибше усвідомлює сутність явищ, чіткіше уявляє їхні прикметні та відмінні риси:

«Т. Шевченко, який мову своїх творів будував не на говірці свого села, а на використанні відомих йому різних говірок і старої літературної традиції» [11]; «Відрізнєння архаїзмів від неологізмів спирається вже не на дані сучасної мови, а на дані історії» [25]; «В дійсності речення таки членуються на пари, але не на пари слів, а на пари комплексів, і число цих комплексів таке саме, як і пар» [78].

Однак не завжди думка Ю. Шевельова зосереджується на контрастах і крайнощах. Оскільки мова постійно розвивається, наука про неї намагається уникати однозначності, спрощеності, категоричності. У лінгвіста виникає потреба підкреслити недоконаний, неабсолютний характер явища, показати проміжну ланку між двома протилежностями — за принципом «не зовсім білий, але й не так, щоб чорний» (у риторичній такій стилістичній фігурі називають діатезою). Далеко не всі автори вміють точно відтворювати такі переходи. Подивімося, як це робить Ю. Шевельов:

«Двоє закінчень виступають тут у межах одного відмінка, розрізняючися семантично, але ніколи не залежно від синтаксичної функції» [196]; «Польські впливи тут явно перебільшені, але західний крен літературної мови схоплений правильно, як правильно підкреслено й те, що Галичина була саме осередком постання нових слів» [457]; «Це стосується, передусім, до слів, що окреслюють просторові поняття конкретної, але не завжди оком схопної оформленості, а також часові поняття» [195]; «Завдяки ним українська літературна мова піднеслася на такий щабель, з якого дуже багато рис мови І. Нечуя-Левицького виглядають тепер надто застарілими, щоб не сказати примітивними або навіть комічними» [454].

⁸⁰ Аристотель. Риторика. Поетика. / Аристотель; [пер. О. Цибенко]. - М.: Лабіринт, 2000. – С. 245.

Добираючи якнайточніші слова та вміло будуючи фразу, Ю. Шевельов досягає тонкого градування ознаки, відтворює потрібні смислові акценти й відтінки. Його праці зайвий раз доводять: українська наукова мова настільки гнучка й досконала, що спроможна передати будь-які, навіть несподівані, вигадливі повороти дослідницької думки.

Ю. Шевельов виділяє головне синтаксичною будовою, зокрема вставленими реченнями, приєднувальним і наслідково-сполучниковим зв'язком:

«Але це явище не тільки переоформлює назовні ці елементи, а – і це головне – встановлює в них власні співвідношення» [137]; «Перенесення питання в площину структури мови і порівняння не просто складників мови, а співвідношень і функцій складників мови, – ось те нове, що принципово відрізняє Михальчука від його сучасників» [572]; «Тим самим вона не задовольняє і інших вимог, які стосуються до всякої термінології, – передусім наукової, але також і технічно-промислової: терміни мусять бути однозначні» [57]; «Атрибутивні підрядні речення (означальні; їх називають також релятивні, або відносні), стосуються прямо або через відповідник до будь-якого іменника у головному реченні, відповідаючи на запитання атрибута (який?)» [111]; «Місцеві речення стосуються прямо або посередньо – через відповідник – до присудка головного речення, відповідаючи на запитання обставини місця (де? куди? звідки? доки?)» [112]; «Та далеко частіше частки, хоч і стосуються до одного слова в реченні, не прикріплені до нього, а зберігають більшу чи меншу здатність відриватися від цього слова і навіть пересуватися по реченні» [352]; «Крім того, слово в українській мові здебільшого має або може мати свій наголос і при тому тільки один; хоч, правда, є категорії слів, що не мають наголосу або мають кілька наголосів, так що ця ознака не може бути вирішальною (напр., слова без, від, і здебільшого не мають наголосу; а слова спортбво-туристичний, всесвітньовідбмий мають по два наголоси)» [13-14].

Як бачимо, Ю. Шевельов висловлює важливу думку не мимохідь, а спиняючи на ній увагу. В результаті таку думку легше помітити й запам'ятати. Загальновідомо, що тексти, де автор сам розставляє змістові й логічні акценти, конспектувати набагато легше, ніж ті, в яких цю роботу адресовано читачеві.

Усе це відіграє виняткову роль у розумінні тексту. У реченнях, абзацах, підрозділах і розділах читач виявляє найістотніші місця, ключові тези, смислові віхи, які організують навколишні ділянки тексту. Ці узагальнення, по суті, зумовлюють саме таке, а не інакше розуміння змісту. Потім вони у свідомості синтезуються, внаслідок чого й постає загальна ідея твору.

Ю. Шевельов повсякчас дбає про те, щоб постановку проблеми, зачини й особливо висновки реципієнт міг легко виявити:

«Проте в авторів XIX сторіччя частіше буває місцевий відмінок середнього роду на -ові, ніж у сучасних, з чого можна зробити висновок, що тенденція до зрівняння середнього роду з чоловічим у однині іменникової відміни не набирає на силі, а навпаки, занепадає» [186]; «Отже, стара теорія розвитку українського і в закритих складах через стадії довгих голосних, а потім поліфтонгів, була спростована, позбавлена ґрунту» [19]; «Та з дослідів Ганцова випливав і інший висновок – загальнометодологічного характеру. Якщо українська мова постала зі злиття двох первісно відмінних груп, то виходило, що розвиток східного слов'янства відбувався не тільки диференціацією, а й інтеграцією, не тільки розгалуженням, а і збіжностями» [581]; «Цей додаток – не досить розвинений, щоб його можна було розглядати як окреме речення, але інтонаційно він надто самостійний, щоб його можна було розглядати як член речення» [103]; «Нарешті, досить часто висловлене складним реченням можна висловити простим реченням – одним або кількома» [123]; «Особливо наочно це виявляється при порівнянні даної мови з іншими» [8]; «Із сказаного випливає, що в сучасній мові найтипівіше речення має два елементи: один окреслює носія ознаки, другий – ознаку, приписувану першому в часі і способі» [73].

Послідовне й ритмічне формулювання смислових опорних пунктів — важлива умова ясності. Натомість у неясно написаному тексті важко вловити загальну ідею, зрозуміти його в цілому — саме через брак або завуальованість ключових тез. Як наслідок, читачі в кращому разі просто запам'ятають окремі факти, а суть, що за ними стоїть, так і залишиться неосягненою.

Поняття синтаксичної неповноти в дискурсі наукового мовлення Ю. Шевельова включає в себе неповні контекстуальні, неповні ситуативні та еліптичні речення, попри той факт, що останні здатні функціонувати ізольовано. В тексті неповні контекстуальні та ситуативні речення розмежовуються за обсягом контексту, якого вони потребують для відновлення смислового навантаження.

Неповні речення – це синтаксичне утворення, в якому одна з ланок його будови не вимовляється і водночас фіксується свідомістю⁸¹.

Неповне висловлювання в дискурсі наукового мовлення Ю. Шевельова є необхідною, визначеною особливостями формування тексту мовленнєвою одиницею. Будучи складним структурно-семантичним цілим із визначеною комунікативною та прагматичною настановою, текст упливає на мовні одиниці, що входять до його складу. Наявність у тексті конструкцій, що не здатні в ізольованій позиції нести й передавати всі необхідні для розуміння сенси, не стає на заваді створенню тексту, а постає, швидше, заздалегідь визначеною необхідністю забезпечення умови дискретності (лінійної уривчастості) й компресії тексту, що доповнюється за рахунок домислів шляхом послугування типовими смисловими зв'язками:

*«Таке проміжне становище цього звука робить його нараженим на певні вагання – то в бік і, то в бік е. **Перше буває особливо часто на початку слів**» [365]; «Якщо алохронізмами означаються ті поняття, які в мові і тепер уживаються, то ці поняття нормально тепер мають інші назви. **Наприклад, нормально говорять іде**» [24].*

⁸¹ Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. – Донецьк, 2009. – С. 73.

Неповні висловлювання, що характеризуються синсемантичністю й традиційно вважаються особливістю діалогічного мовлення, широко представлені в дискурсі наукового мовлення Ю. Шевельова. Провідною причиною їх уживання є актуалізація поточної інформації, привернення уваги реципієнта до дій, виконуваних героєм, що забезпечує створення динамічної прогресії тексту:

«Обоє, отже, алахронізми» [24]; «Можна порадити систематично виписувати з читаного й почутого фразеологічні звороти різного типу» [23].

Значною роль неповних висловлювань постає в межах актуального членування тексту та формування його комунікативної спрямованості. При опущенні елемента речення відбувається зміна його актуального членування.

Тексти, що наділені визначеними предметними домінантами, задають фокус висловлювання: підкреслення дії – у складному синтаксичному цілому розповідного характеру (із акціональною домінантою); характеристики суб'єкта або об'єкта – у складному синтаксичному цілому описового характеру (з якісною домінантою); полемічності, суб'єктивної оцінності – в текстах-роздумах (імпресивна домінанта). Тому в різних типах тексту зустрічаються різні типи неповних речень:

«Виписувати їх слід з контекстом» [23]; «Виписуємо його на картку» [23].

Неповні речення Ю. Шевельов використовує із метою імітації розмовного мовлення у мовленні автора, і в невластивому мовленні:

*«Однаке такі новотвори **прищеплюються** в загальній мові рідко. **Мабуть**, саме тому, що вони **надто образні, яскраві**, зв'язані з даним контекстом» [33]; «Слова воїн, мечоносець належать до архаїчного фонду мови. **Пробойовик** – до неологізмів. **Вояк або солдат** – до діяхронно-невтрального лексичного фонду» [34].*

Використання неповних речень також сприяє включенню до авторського мовлення елементів, пов'язаних із комунікативною та

психологічною сферами читача, зображенню внутрішнього мовлення та характеристики за її допомогою стану самого суб'єкта. Відтак, можна відзначити, що роль неповних речень у виконанні характерологічної та емоційно-виокремлювальної функцій, безперечно, є вельми значущою.

3.3. Мовно-стилістична специфіка індивідуального стилю мовного дискурсу автора

Робота Ю. Шевельова «Нарис...» присвячена актуальним проблемам розвитку сучасного мовознавства. У ній виокремлено провідні напрямки розвитку української лінгвістики й соціолінгвістики, окреслено ключові вектори подальшого руху лінгвістичної думки в контексті взаємодії народу-носія мови та просторових характеристик локації, де ця мова реалізується.

Ю. Шевельов підкреслює, що суто технічне, інструментальне сприйняття мови наразі є застарілою тенденцією в лінгвістиці. Новітній етап розвитку мовознавства потребує нових підходів, адже мова – це, по суті, вербалізована думка.

Дослідник дотримується думки, що мова кожного мікросоціуму, кожного населеного пункту становить ексклюзивне явище, певний феномен, що не має абсолютних відповідників. Він обґрунтовує це твердження тим фактом, що попри наявність позірно подібних засобів представлення інформації, кожен із названих мікросоціумів відрізняється, зокрема, обсягом накопиченої інформації, засобами та механізмами передачі цієї інформації.

Ю. Шевельов, покликаючись на власний багатий досвід мовознавця, наводить у своїй роботі приклади, де певне поєднання слів одразу ж виказує приналежність мовця до певного населеного пункту, місцевості чи то пак, мікросоціуму. Тому науковець указує на хибність узагальнень у їх застосуванні до говірок, що відбувається в ході їх розподілу за певними групами, територіально чи соціально зумовленими. Така помилка, у візії Ю. Шевельова, зумовлюється насамперед недостатньою увагою науковців до

певних унікальних говіркових феноменів, уважання їх недостатньо резонансними для висування на перший план не спільних, а диференційних ознак.

Мовознавець акцентує свою увагу на суттєвих видозмінах, трансформаціях, яких зазнає і продовжує зазнавати українська мовна норма. Він відзначає, що для неї характерне значне розширення меж допустимого слововживання, інспіроване, по-перше, рухомістю самих мовних норм, а по-друге – екстралінгвістичними чинниками, що є потужним каталізатором мовних та мовленнєвих метаморфоз. Ю. Шевельов не дає оцінок цій ситуації, він просто констатує наявність у сучасному мовному просторі відповідної тенденції, фіксуючи її.

Повертаючись до діалектологічного виміру розглянутої проблематики, Ю. Шевельов наголошує на необхідності нерозривної уваги до мовних та соціальних феноменів, оскільки перші зазвичай суттєво зумовлюються другими. За приклад науковець наводить наявність численних мовних паралелей у говірках Західної України та Західної Польщі. Він підкреслює, що людина, яка розглядала б зазначені феномени виключно з лінгвістичної точки зору, могла б здивуватися, віднайшовши численні подібності у говірковому складі обох регіонів. Проте залучення соціолінгвістичного інструментарію дозволяє з'ясувати справжню причину виникнення таких подібностей, а саме примусове переселення українців у середині ХХ століття до західних регіонів Польщі, та навпаки, поляків – до західних регіонів України.

Отже, на думку Ю. Шевельова, поняття простору є ключовим для лінгвістичних досліджень, адже мова є феноменом, що визначений часово та просторово віднесений. Саме прив'язаність соціуму до певного простору дає йому назву. Для кожного локального поселення, певної території було важливим означити себе в цьому світі, й цей процес самоозначення, прив'язки до певного просторового виміру, здійснювався саме завдяки мовним засобам.

Отже, самоосмислення себе у просторі, на думку мовознавця, необхідною ознакою самоусвідомлення соціуму.

Загалом тематику роботи Ю. Шевельова «Нарис...» можна охарактеризувати так: вона – про життя та місію мови в ньому. Ю. Шевельов у своїй роботі представляє глибоко індивідуальний та особистісний погляд стосовно висвітлюваних проблем, що характеризується наявністю дослідницького хисту та водночас філософського критично-творчого ставлення до світу загалом та різних світоглядних систем зокрема. У цьому плані робота Ю. Шевельова «Нарис...» наближається до славнозвісних «Досвідів» Мішеля Монтеня, у яких французький філософ оприлюднив власні погляди на звичні, з першого погляду, речі.

Подібно до нього, український науковець демонструє у своїй роботі «Нарис...» наявність досвіду, що вартий наслідування, чималих знань, базованих на життєвих спостереженнях та вплетених до безкінечного асоціативного ланцюгу.

Отже, про інтертекстуальність можна говорити тоді, коли «автор навмисно виділяє один текст у межах іншого, роблячи його видимим і зрозумілим для читача за допомогою особливих формальних засобів»⁸². Таким чином, інтертекстуальність зводиться до навмисно маркованого інтертексту. І тут можна припустити, що не тільки автор навмисно та усвідомлено включає у свій текст фрагменти інших предтекстів, а й адресат здатний визначити авторський задум та може сприймати текст у його діалогічній співвіднесеності.

Таким чином, інтертекст дозволяє читачеві зрозуміти непрямий спосіб вираження авторської думки. Звертаючись до своїх фонових знань, адресат спрощує інформацію, що надходить до нього і виробляє своє тлумачення авторської думки. Через інтертекст реципієнт може отримати посилання на

⁸² Переломова О. Інтертекстуальність як системотвірна текстово-дискурсивна категорія / О. С. Переломова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. - 2008. - Вип. 34. - С. 87-95. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpgvzdia_2008_34_11

добре відомий йому факт, що дозволяє йому успішно декодувати авторське повідомлення та зрозуміти суть ситуації.

За допомогою інтертексту Ю. Шевельову в роботі «Нарис...» можна досягнути кращої читацької активності. Розглянемо мікротексти, вжиті Ю. Шевельовим у аналізованій праці, за їх функційністю:

1) **Референтивна**, коли йде пряме посилання до джерела інформації. Реалізація даної функції відбувається за рахунок надсилання реципієнта до інформації, що активізується із зовнішнього тексту (претексту). Когнітивний ефект впливу використовуваного інтертексту на читача варіюється від простого до складного, тобто читач може або згадати автора цитати, або повністю поринути у ситуацію, пов'язану з описуванням феноменом. Таким чином, можна говорити про стилістичне піднесення або зниження тексту, що містить інтертекст:

«Цілком слушно підмітив це Вал. Поліщук, характеризуючи мову Донецького басейну: «Мовна основа тут – лівобережного походження українського від того робітництва, що прийшло недавно. Для слів спеціально шахтарських – явні слобожанські слова, бо першими шахтарями і навіть хазяїнами своїх мишеловок тут були місцеві донецькі селяни» [56].

2) **Розпізнавальна** – функція, за допомогою якої відбувається синхронізація автора та читача:

«Нарешті, допомагають виділяти чужі слова ознаки історико-побутові. Наприклад, якщо ми знаємо, що назва імператор постанала в Римі, що тореадори б'ються з биками в Еспанії, що емір – титул правителя в Середній Азії, що якобінці – партія часів Великої Французької Революції, – то нам не важко припустити, що і слова ці прийшли до нас відповідно з мов латинської, еспанської, арабської, французької» [42].

3) **Естетична** – коли за рахунок посилання на авторитетне джерело, відбувається поживлення тексту:

«Уже у наших клясиків ми зустрінемо її (технічно-промислову лексику) в поодиноких описах фабрик, нафтових і вугільних шахт» [58]; «Наприклад, відомий дослідник мови й мислення первісних народів Л. Леві-Брюль підкреслював, що не дурно в мешканців Заполяр'я лопарів є 20 слів на позначення різних гатунків льоду, 41 слово на позначення різних гатунків снігу і 26 слів на позначення різних гатунків розтавання» [19].

4) **Експресивна** – коли автор за рахунок використання інтертексту доносить до читача інформацію про власні прагматичні та мовно-культурні установки та орієнтири. Зазвичай це може виражатися за допомогою ретельного добору матеріалу (цитатій, алюзій тощо), який найчастіше служить не тільки способом авторського самовираження, а має певний ефект на аудиторію:

«Характеристично знов таки, що Шевченко використовував здрібніло-пестливі наростки дуже обережно» [63]; «Добре володіє мовою тільки той, хто знає всі її стилістичні можливості і вміє завжди добрати найвідповідніші» [11].

5) **Апелятивна функція**, що спрямовується на конкретного адресата, здатного дешифрувати використовуваний текст, оцінити авторський задум і з урахуванням аналізу інтенції, яка стоїть за текстом, зробити власні висновки про матеріал. Тут, враховуючи міжтекстову взаємодію, можна говорити про інтеграцію апелятивної та контактовстановлюючої функцій. За рахунок даного злиття відбувається контакт між автором та читачем, встановлюється зв'язок між їх культурною та знаковою пам'яттю, ідеологічними та політичними уподобаннями, етичними та естетичними смаками:

«Читач помітить, що розділ про речення викладений менш докладно, ніж інші розділи» [6]; «Отже, це неточний паралелізм; однаке він досить виразний, щоб читач відчув рівнобіжність обох речень і подій, у них відтворених» [155].

Робота Ю. Шевельова «Нарис...» демонструє суттєву складність стосовно віднесення її складових до однорідного проблемно-тематичного поля. Така всеохопність свідчить про те, що автор у своїй роботі не мав на меті створення єдиного концептуально текстового простору – він просто наповнював її тими думками, що турбували його у момент створення того чи іншого розділу. Ймовірно, саме тому в роботі Ю. Шевельова «Нарис...» відсутня чітка структура, де основний значеннєвий фокус зміщується на заголовок, покликаний орієнтувати читача в жанровому плані, проте ніяк не впливає на визначення тематичної домінанти аналізованих розділів.

Зауважимо також сутнісну неоднорідність розділів та стилістичних особливостей викладу роботи Ю. Шевельова «Нарис...». Для одних із них домінантною є така риса, як публіцистичність, інші демонструють близькість до наукового трактату, адаптованого своєрідним чином до сприйняття масовою аудиторією, треті, своєю чергою, наближені до філософських творів, у четвертих спостерігаємо поєднання усіх раніше згаданих характеристик.

У стильовому вимірі робота Ю. Шевельова «Нарис...» також демонструє суттєву різноманітність. Для одних розділів характерним постає послугування можливостями наукової термінології, до інших автор залучає сленгові одиниці та розмовну лексику, в третіх представлено всі можливості письменницького хисту оповідача, реалізовані в неповторних образах.

Відзначимо домінування у роботі Ю. Шевельова «Нарис...» розділів, у яких здійснюється поєднання власне наукових елементів та просвітницьких, культурологічних ідей. У таких творах характерним є безперечне домінування наукової спрямованості та підпорядкування їй композиційної форми, співвідносно з рецензією, статтею, мовознавчим портретом.

Одні розділи роботи Ю. Шевельова «Нарис...» використовуються автором, аби розгорнути власні думки, як своєрідний привід до рефлексії. Структурно зазначені есеї є виразно асоціативними, допіру логічно безсистемними, непослідовними, адже автор дуже вільно й невимушено

змінює тему, відходить від тієї проблематики, до якої звернувся первинно, а в підсумку може до неї й не повертатися, аби залишити простір для необхідного сумніву.

Інша група розділів роботи Ю. Шевельова «Нарис...» демонструє інший підхід до реалізації поставленого автором завдання. Науковець переважно логічно розкриває тему, винесену до заголовку, оперує прикладами й тезами, що дозволяють максимально глибоко й яскраво її розкрити. Проте й тут реалізується есеїстична настанова, пов'язана із самоозначенням, адже в них автор намагається не сформулювати повне визначення обраного об'єкту, а прагне до того, аби віднайти в цьому об'єкті себе, власні світоглядні орієнтири.

Ю. Шевельов оригінально підходить не лише до окреслення проблемного поля своєї роботи, але й до вибору прикладів, ужитих у межах аналізованої роботи. Науковець послуговується не лише апробованими у зазначеному жанрі поетикальними засобами, але й здійснює їх функційне збагачення, розширення, що дозволяє йому створити власний неповторний варіант поетикальної системи наукового висловлення:

«Дуже гостро відчута відмінність міської побутової лексики від сільської в уривку з роману В. Підмогильного «Місто», де описується, як сільський хлопець Степан Радченко вперше опинився в Києві: «Він пожирав похмурими очима всю цю навалу бісквітних і мікадних тортів, ромових бабок, заливних горіхів, купи шоколяди, шари кольористих тягучок і тістечок різної форми та змісту, не знаючи їм назви, але добре розуміючи, що назви ці – не пампушки, не пундики і не пірники» [54]; «Такі слова побутової лексики, як хата, постіль, стіл цілком можливі були і давніше, але годі уявити собі в творах Котляревського або Квітки-Основ'яненка такі слова, як кабінет, абажур, кушетка тощо» [54]; «Тут майже нема відхилень від норм літературної мови, однаке фразеологічна синтакса вкупі з кількома типовими фразеологічними зворотами (на полі письменства, межі іншим,

ширша публічність, прийняти уділ) створює викінчений мовний портрет дійової особи» [52].

Більш яскравому досягненню поставленої у роботі Ю. Шевельова «Нарис...» мети сприяє використання широкого спектру засобів. Так, дослідник означає себе за допомогою опущення особового займенника першої особи однини «я» при збереженні відповідної особової форми дієслова, проте не цурається науковець і виступів від імені означеної множинності одноподібних, представленої в тексті за допомогою особового займенника першої особи множини «ми». Науковець демонструє єдність думок та світоглядних уявлень зі своїми читачами, ототожнюючи себе із ними при послугуванні звертаннями на зразок «один із вас», «ми з вами». Вдається Ю. Шевельов і до більш характерної для наукового вигляду форми «автор»:

*«На закінчення **хочу висловити** свою вдячність промові НТШ і Видавництву «Молоде Життя», які у сучасних тяжких обставинах погодилися взяти на себе завжди складне і копітке завдання видати мовознавчу книжку» [7]; «Відколи вийшли останні наукові курси української літературної мови сучасності – **я маю на увазі** книжки Василя Сімовича, Олени Курило, Олекси Синявського, – минуло 20-30 років» [5]; «Говорячи, **ми** звичайно **самі не помічаємо, як творимо** багато нових слів, не записаних у жадних словниках» [32]; «**Автор відзначає** і нерідкі у нас втручання різноговірковий стихії в літературну мову, кожного разу намагаючися об'єктивно (і не пуритично) оцінити їх вагу для літературної мови» [7].*

Подібна концепція самоусвідомлення як частини інтелектуальної спільноти реалізується у роботі Ю. Шевельова «Нарис...» шляхом послугування асоціативною композицією, характерною для есеїстичного жанру. Вона покликана відтворювати невимушений потік мовлення оповідача, де наявне тісне переплетення асоціативного компоненту із суворим фактажем:

*«Особливість її виходить з того, що ця мова – **як мова злодіїв і злочинців** – ставить перед собою спеціальне свідоме завдання: бути*

замкненою, бути незрозумілою для інших, таємною» [54]; «Плекання сільської побутової лексики має значення зокрема для мови еміграції, бо саме ця галузь словника практично найменш на еміграції використовується, а без неї годі уявити собі народну мову» [57]; «Він її знав до тонкості, особливо сільську, але майже ніколи не припускав скупчень її, а розкидав її по своїх творах так, щоб вона, не впадаючи особливо в очі, водночас застерігала виклад від надмірної абстрактності й безпредметовості» [57].

Автор цілком свідомо робить свою думку, представлену в роботі «Нарис...», максимально практичною, побутовою. Він не тяжіє до наукових абстракцій, оскільки вони, на думку Шевельова, позбавляють працю необхідної щирості, заважаючи висловленню міркувань на очах у читача, нічого при цьому не приховуючи. Відтак, саме принцип щирості й відвертості є основним для роботи Ю. Шевельова «Нарис сучасної української літературної мови та мови інші лінгвістичні студії (1947-1953)».

Висновки до розділу 3

Більш яскравому досягненню мети поставленої у роботі Ю. Шевельова «Нарис...» сприяє використання широкого спектру стилістичних фігур. Головними засобами мовної образності, якими послуговується Шевельов є можливості метафори, порівняння, гіперболи, епітета, запитань. Їхня роль функціонування у тексті характеризується потребою автора пояснити складні наукові явища за допомогою зіставлення цих явищ зі звичними, буденними, зрозумілими.

При написанні наукових розвідок Ю. Шевельов свідомо орієнтується на свого уявного співрозмовника, намагається інтелектуально привернути його увагу до тематики тієї чи іншої студії. Він не просто зв'язно та змістовно висловлюється з приводу певної теми, а прагне надійно заволодіти читацькою увагою. Про це свідчать, зокрема, елементи тексту, які окреслюють межі його структурних частин, прогнозують дальший розвиток теми й підказують, про

що йтиметься далі. Використовує прийом запитань, що рівнозначні постановці проблеми; дослідник не уникає згадок про суперечності, він подає їх із логічним наголосом у вигляді запитання; унікальність мовної техніки Шевельова – ощадливість мовних засобів, уміння витратити якнайменше слів, а саме фрази побудовані сконцентровано й герметично; автор постійно прагне самообмежуватися, не відхилятися від головного; удається до послугування можливостями періоду. Характерна риса стилю Ю. Шевельова – майже кришталева ясність. Думка передається точно й без затримок.

Послуговуючись арсеналом найрізноманітніших мовних засобів Шевельов виділяє головне та другорядне в тексті лексично; виносить слово, на яке падає логічний наголос, на останню позицію в реченні; за допомогою протиставлень, які дозволяють підкреслити значущість або вірогідність ознак, так що читач глибше усвідомлює сутність явищ, чіткіше уявляє їхні прикметні та відмінні риси; для того, щоб показати проміжну ознаку якогось явища, автор вдається до стилістичної фігури діатези. Добираючи якнайточніші слова та вміло будуючи фразу, Ю. Шевельов досягає тонкого градування ознаки, відтворює потрібні смислові акценти й відтінки.

Ю. Шевельов виділяє головне синтаксичною будовою, зокрема вставленими реченнями, приєднувальним і наслідково-сполучниковим зв'язком та можливостями неповного речення. Також у науковому викладі науковець намагається задіяти розумову діяльність читача, щоб той міг у постановці проблеми сам легко виділити зачини, а особливо висновки. Послідовне й ритмічне формулювання смислових опорних пунктів — важлива умова ясності. Автор вміло розставляє сам змістові й логічні акценти.

У Шевельова мають місце можливості неповного речення, що допомагають економити мовні засоби та виділити головну точку зору комунікантів інформації. Неповне висловлювання в дискурсі наукового мовлення Ю. Шевельова є необхідною, визначеною особливостями формування тексту мовленнєвою одиницею.

Мовно-стилістична специфіка роботи Ю. Шевельова «Нарис...» полягає у тому, що автор за допомогою інтертекстуального принципу не тільки включає один текст в інший, а й допомагає реципієнту отримати посилання на добре відомий йому факт, що дозволяє успішно декодувати авторське повідомлення та зрозуміти суть ситуації. Функції, які виконують мікротексти у «Нарисах...» зустрічаємо такі: референтивна, розпізнавальна, естетична, експресивна, апелятивна.

Концепція самоусвідомлення як частини інтелектуальної спільноти реалізується у Ю. Шевельова шляхом послугування асоціативною композицією, характерною для есеїстичного жанру.

Характерною є сутнісна неоднорідність розділів та стилістичних особливостей викладу роботи Ю. Шевельова «Нарис...». Якщо в одних із них домінатною є публіцистична наближеність, інші відрізняються наближеністю до наукового трактату, філософського, есеїстичного твору або взаємопоєднання рис цих типів.

ВИСНОВКИ

У сучасній лінгвістиці досі не існує єдиного загальноприйнятого терміна для трактування індивідуального стилю. Досі тривають суперечки стосовно означення цього поняття. Одні дослідники численні терміни на позначення цього явища вважають за синоніми, а інші розмежовують.

Проблема авторської індивідуальності є досить актуальною для наукового тексту, особливо науково-гуманітарного. Відзначається певна проблема стосовно вивчення ідіостилу у науковому тексті, а саме типові принципи (стандартизація, стриманість, нормативність, шаблонність) цього виду тексту обмежують власне індивідуальне перо автора, на відміну від художнього стилю.

Є вплив різних чинників формування індивідуального стилю автора. Індивідуальний стиль як цілісна система творів автора – це складне явище, що містить ідейне підґрунтя, що виражає специфічні мовні засоби, властиві цьому тексту автора та допомагає краще зрозуміти його філософію та творчість.

Юрій Володимирович Шевельов (Шерех) – мовознавець, фахівець з історії мови, історії української літературної мови, фонології, історичної морфології, лексикології, граматики, соціолінгвістики, а також лінгвостилістики, зокрема лінгвопоетики. Таке широке коло інтересів не зменшило ґрунтовності праць, у кожній з них декларовані певні галузі мовознавства, що виявляють широку ерудицію вченого і визначають належне йому місце в історії мовознавства як теоретика і практика. Він своїми працями не тільки збагатив різні напрямки філології, а й засвідчив тонке чуття слова, орієнтацію на найкращі зразки художньої літератури, вміння вправно послуговуватися різноманітними лексичними і граматичними засобами.

До прийомів формування фонетико-стилістичної виразності у роботі Ю. Шевельова «Нарис...» можна віднести: послугування протезою, а саме додаванням додаткового звуку, переважно приголосного, на початку слова;

використання пом'якшеного варіанту вимови приголосного [л] перед звуком [а] в запозичених словах; вживання твердого приголосного звуку [т] та голосного звуку [и] в закінченнях іменників третьої відміни жіночого роду в родовому відмінку типу вічність, самотність: вічності, самотности; використання епентези, а саме додавання додаткового звуку, переважно приголосного, до фонетичної структури слова (варіант); вживання пом'якшеного приголосного звуку [н] замість твердого та голосного звуку [і] замість [и] на стику суфікса та закінчення у формі родового відмінку однини прикметників західній на протигагу сучасному нормативному варіанту західний; послуговування питомим для української мови приголосного зімкнено-проривного дзвінкого звуку [г]; використання фонетичного чергування голосних звуків [у] та [в] на початку слів. Всі ці варіанти фонетичних можливостей є властивими для харківського правопису, яким послуговувався науковець, після втрати його чинності, адже вони орієнтували українську мову на західну традицію. Науковець демонструє незалежність та чистоту власного ідіостилу від русифікаційних нашарувань.

Провідною характеристикою лексичного наповнення роботи Ю. Шевельова «Нарис...» постає її насиченість мовознавчою термінологією. Такий підхід дозволяє авторові синтезувати вживання питомо української та запозиченої термінології. Запозичені терміни здебільшого грецького та латинського походження, адже більшість цих слів увійшло у лінгвістику через міжнародний статус цих мов. Науковець послуговується великою кількістю термінів з лінгвістики, які відрізняються від нормативних у наш час (наросток, уступ, шелесні звуки). Визначальною рисою також слугує використання Ю. Шевельовим питомої української лексики на позначення мовних явищ та процесів (двозвук, новотвори, розподібнення). Таке використання української лексики пояснюється прагненням автора зберегти рівно національний характер мови.

До композиційно-стильових особливостей у роботі «Нарис...» можна віднести такі характеристики: перехід від однієї мікротеми до іншої природний, очікуваний, логічно вмотивований. Часом автор сам повідомляє про такий перехід; судження й епізоди в нього зазвичай міцно пов'язані причинно-наслідковою необхідністю. Свій виклад Ю. Шевельов супроводжує прозорими висновками, що змістовно й структурно завершують витворений ним науковий текст. Причому висновки в нього здебільшого проміжні: частіше він розміщує їх не в кінці праці або кожного з її розділів (як того вимагає сучасний канон наукового твору), а по ходу викладу, чим урізноманітнює композицію.

Використовує науковець елементи розмовності та фразеології, полеміки та персоніфікації мовних та немовних явищ. Послугуючись можливостями розмовності та фразеології, автор намагається створити стильовий контраст, що дозволяє виділити провідну думку чи ставлення автора; полемічність постає однією з головних рис для розгортання теми, своєрідним двигуном оповіді; Шевельов не боїться того, що читачі його не правильно зрозуміють, використовує персоніфікацію. Саме ці можливості наближають його текст до науково-популярного стилю.

Більш яскравому досягненню мети поставленої у роботі Ю. Шевельова «Нарис...» сприяє використання широкого спектру стилістичних фігур. Головними засобами мовної образності, якими послуговується Шевельов є можливості метафори, порівняння, гіперболи, епітета, запитань. Їхня роль функціонуванні у тексті характеризується потребою автора пояснити складні наукові явища за допомогою зіставлення цих явищ зі звичними, буденними, зрозумілими.

При написанні наукових розвідок Ю. Шевельов свідомо орієнтується на свого уявного співрозмовника, намагається інтелектуально привернути його увагу до тематики тієї чи іншої студії. Він не просто зв'язно та змістовно висловлюється з приводу певної теми, а прагне надійно заволодіти читацькою

увагою. Про це свідчать, зокрема, елементи тексту, які окреслюють межі його структурних частин, прогнозують дальший розвиток теми й підказують, про що йтиметься далі. Використовує прийом запитань, що рівнозначні постановці проблеми; дослідник не уникає згадок про суперечності, він подає їх із логічним наголосом у вигляді запитання; унікальність мовної техніки Шевельова – ощадливість мовних засобів, уміння витратити якнайменше слів, а саме фрази побудовані сконцентровано й герметично; автор постійно прагне самообмежуватися, не відхилятися від головного; удається до послугування можливостями періоду. Характерна риса стилю Ю. Шевельова – майже кришталева ясність. Думка передається точно й без затримок.

Послугуючись арсеналом найрізноманітніших мовних засобів Шевельов виділяє головне та другорядне в тексті лексично; виносить слово, на яке падає логічний наголос, на останню позицію в реченні; за допомогою протиставлень, які дозволяють підкреслити значущість або вірогідність ознак, так що читач глибше усвідомлює сутність явищ, чіткіше уявляє їхні прикметні та відмінні риси; для того, щоб показати проміжну ознаку якогось явища, автор вдається до стилістичної фігури діатези. Добираючи якнайточніші слова та вміло будуючи фразу, Ю. Шевельов досягає тонкого градування ознаки, відтворює потрібні смислові акценти й відтінки.

Ю. Шевельов виділяє головне синтаксичною будовою, зокрема вставленими реченнями, приєднувальним і наслідково-сполучниковим зв'язком та можливостями неповного речення. Також у науковому викладі науковець намагається задіяти розумову діяльність читача, щоб той міг у постановці проблеми сам легко виділити зачини, а особливо висновки. Послідовне й ритмічне формулювання смислових опорних пунктів — важлива умова ясності. Автор вміло розставляє сам змістові й логічні акценти.

У Шевельова мають місце можливості неповного речення, що допомагають економити мовні засоби та виділити головну точку зору комунікантів інформації. Неповне висловлювання в дискурсі наукового

мовлення Ю. Шевельова є необхідною, визначеною особливостями формування тексту мовленнєвою одиницею.

Мовно-стилістична специфіка роботи Ю. Шевельова «Нарис...» полягає у тому, що автор за допомогою інтертекстуального принципу не тільки включає один текст в інший, а й допомагає реципієнту отримати посилання на добре відомий йому факт, що дозволяє успішно декодувати авторське повідомлення та зрозуміти суть ситуації. Функції, які виконують мікротексти у «Нарисах...» зустрічаємо такі: референтивна, розпізнавальна, естетична, експресивна, апелятивна.

Концепція самоусвідомлення як частини інтелектуальної спільноти реалізується у Ю. Шевельова шляхом послугування асоціативною композицією, характерною для есеїстичного жанру.

Характерною є сутнісна неоднорідність розділів та стилістичних особливостей викладу роботи Ю. Шевельова «Нарис...». Якщо в одних із них домінатною є публіцистична наближеність, інші відрізняються наближеністю до наукового трактату, філософського, есеїстичного твору або взаємопоєднання рис цих типів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

1. Gajda S., 1988a, O pojęciu idiosylu, [w:] Język osobniczy jako przedmiot badań lingwistycznych, red. J. Brzeziński, Zielona Góra, – С. 377–384.
2. Klemensiewicz Z., 1961, Jak charakteryzować język osobniczy?, [w:] tenże, W kręgu języka artystycznego i literackiego, Warszawa, s. 204–214 [artykuł z 1946 roku]. – С. 204-214.
3. Kozłowska A., 2008, Język poetycki Karola Wojtyły (próba charakterystyki), «Colloquia Litteraria», nr 4–5, – С. 89-107.
4. Аристотель. Риторика. Поетика. / Аристотель; [пер. О. Цибенко]. - М.: Лабіринт, 2000. – 224 с.
5. Бабич Н. Науковий ідіостиль професора Сербенської О. А. / Н. Бабич // Теле- та радіожурналістика : зб. наук.-метод. пр. / [Львів. нац. ун-т ім. І. Франка ; редкол.: В.В. Лизанчук (голов. ред.) та ін.]. – Львів, 2009. – Вип. 8. – С. 259–265.
6. Баракатова Н. Приєднання в ідіостилі Олеся Гончара / Н. Баракатова, Г. Чумакова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія. – 2014. – № 12. – С. 12–14.
7. Білик Г. Юрій Шерех. Погляд на український неокласицизм / Галина Білик // Слово і час. – 1998. – № 12. – С. 25-30.
8. Білоус П. Вступ до літературознавства : навч. посіб. / П.В. Білоус. – К. : ВЦ «Академія», 2011. – 336 с.
9. Борисов В. Мовна картина світу науковця: рецепція та інтерпретація тексту : збірник / В. Борисов // Дослідження з лексикології і граматики української мови : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, 175 Дніпропетровський нац. ун-т. – Дніпропетровськ : Пороги, 2007. – Вип. 6. – С. 11-16.
10. Борисюк І. Явище синонімії в термінології / І. Борисюк // Дивослово. – 2000. – № 4. – С. 27-28

- 11.Варикаша М. Література non-fiction: поміж фактом і фікцією. Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: міжвуз. зб. наук. ст. 2010. Вип. XXIII, ч. 3. С. 28–39.
- 12.Вербицька О. Термінологічна лексика і метафоризація / О.А. Вербицька // Мовознавство. – 1983. – № 6. – С. 47–50.
- 13.Вибрані праці. Книга I: Мовознавство [Електронний ресурс]. URL: <https://krytyka.com/ua/reviews/vybrani-pratsi-knyha-i-movoznavstvo> (Дата звернення 30.10.2022).
- 14.Вісник Харківського університету. – 1999. – № 226 : Творчий доробок Юрія Шевельова і сучасні гуманітарні науки. – 338 с.
- 15.Волосова О. Юрій Шерех (Шевельов) як літературний критик : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.01 «Українська література» / О. І. Волосова. – Х., 2002. – 18 с.
- 16.Волошук В. Індивідуальний авторський стиль, ідіолект, ідіостиль: питання термінології / В. І. Волошук // Науково-методичний журнал. Філологія. Мовознавство / ред. Н. П. Матвєєва [та ін.]. – Миколаїв : МДГУ ім. П. Могили. – 2008. – № 79. – С. 5-8.
- 17.Волошук В. Лінгвостильові особливості ідіолекту З. Ленца в малих епічних жанрах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Волошук Вікторія Іванівна. – Львів, 2004. – 20 с.
- 18.Вороніна, Ю. Порівняння як елемент ідіостилю Люко Дашвар / Ю.В. Вороніна // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство : міжвуз. зб. наук. ст. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. акад. наук України, Бердянський держ. пед. ун-т, Ін-т літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України. – Бердянськ, 2011. – Вип. 24. – Ч. 1. – С. 425-433.
- 19.Ганич Д. Словник лінгвістичних термінів / Д.І. Ганич, І.С. Олійник. – К. : Вища шк., 1985. – 360 с.

20. Гриценко П. Ідіолект і текст / П. Гриценко // Лінгвостилістика: об'єкт – стиль, мета – оцінка : зб. наук. пр., присвячений 70-річчю від дня народження проф. С.Я. Єрмоленко / відп. ред. В.Г. Складенко. – К., 2007. – С. 16-43.
21. Дідух Х. Ідіостиль як відображення авторської картини світу / Х. Дідух // Філологічні науки. Риторика і стилістика. – [Електронний ресурс] / Х. Дідух. – Режим доступу: [http:// www.rusnauka.com/15_NNM_2012/Philologia/2_111114.doc.htm](http://www.rusnauka.com/15_NNM_2012/Philologia/2_111114.doc.htm)
22. Довганчина Р. Ідіостиль в аспекті художнього перекладу / Р. Довганчина // Філологічні студії. – Луцьк, 2007. – С. 81-86.
23. Дойчик О. Ідіостиль Джуліана Барнса у лінгвоконцептуальному вимірі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О.Я. Дойчик. – Х., 2012. – 20 с.
24. Дядюра Г. Експериментальне дослідження функціонування образних засобів у науковому тексті / Г.М. Дядюра // Мовознавство. – 2001. – № 4. – С. 53-60.
25. Дядюра Г. Когнітивно-комунікативні аспекти наукового тексту : монографія / Г.М. Дядюра, В.І. Кухарєва-Рожко, Г.Ф. Ракшанова ; Черкас. держ. технол. ун-т. – Черкаси : Чабаненко Ю.А., 2013. – 225 с.
26. Загнітко А. Космічний синтаксис Юрія Шевельова (штрихи до творчостильового портрета) / А. Загнітко // Видатний філолог сучасності: Наукові виклади на честь 85-ліття Юрія Шевельова). – Харків, 1996. – С. 27-37.
27. Загнітко А. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. – Донецьк, 2009. – 150 с.
28. Заніздра В. Явище інтертекстуальності в науковому тексті. Мовознавчий вісник: зб. наук. праць / Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького; відп. ред. Г. І. Мартинова. Черкаси: Видавець Чабаненко Ю., 2010. Вип. 10. С. 157-159.

29. Ільєва Г. Життя на чужині (до проблеми пізнання української еміграційної прози). *Наукові записки. Серія : Літературознавство*. Тернопіль: ТДПУ, 2000. Вип. 6. – С. 55-63.
30. Ільницький М. «Думки й почуття в формуванні». Над тритомником Юрія Шереха / Микола Ільницький // *Дивослово*. – 2001. – № 3. – С. 17-21.
31. Історія українського правопису XVI-XX століття : хрестоматія / НАН України, Ін-т укр. мови; упоряд.: В. В. Німчук, Н. В. Пуряєва. – Київ: Наук. думка, 2004. – 581 с.
32. Калашник В., Філон М. Українська поезія XX століття в наукових Ю. Шевельова: від Тичини до Стуса // *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. № 843. Серія «Філологія». 2009. Вип. 55. – С. 3-7.
33. Каруник К. Поетична мова П. Тичини в оцінці Ю. Шевельова / К. Каруник // *Лінгвістичні дослідження*. – 2017. – Вип. 46. – С. 206-213. – [Електронний ресурс] / К. Каруник. – Режим доступу: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/90-180-1-SM.pdf>
34. Кочан І. Ідіостиль науковця – ідентифікаційна ознака вченого / І. Кочан // *Ритми сучасної філології : зб. наук. статей до 50-річчя проф. Т.А. Космеди*. – Львів : Паіс, 2007. – С. 7-15.
35. Кочан І. Лінгвістичний аналіз тексту : навчальний посібник. – Київ : Знання, 2008. – 423 с.
36. Крохмальна Г. Терміни в ідіостилі вченого (на матеріалі філологічних праць професора Івана Денисюка). Дис. канд. філол. н.: 10.02.01. Львів, 2016. – 210 с.
37. Кухар-Онишко О. Індивідуальний стиль письменника: генезис, структура, типологія. – К., 1985. – С. 160-161.
38. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. – К. : ВЦ Академія. – Т. 1. 2007. – 608 с.

39. Маленко О. Український лінгвопоетичний досвід у науковій інтерпретації Юрія Шевельова // Лінгвістичні дослідження. 2017. Вип. 45. С. 163-169
40. Мацько Л. та ін. Стилїстика української мови: Підручник / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько; За ред. Л.І. Мацько. – К.: Вища шк., 2003. – 462 с.
41. Настенко С. Дослідження поняття «ідіостилю автора» крізь призму сучасних лінгвістичних парадигм / С. В. Настенко, Ю. Б. Голіневич-Куліш // Проблеми семантики, прагматики і когнітивної лінгвістики: Збірник наук. праць. – К.: Логос, 2011. – Вип. 20. – С. 336-341.
42. Переломова О. Інтертекстуальність як системотвірна текстово-дискурсивна категорія / О. С. Переломова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2008. – Вип. 34. – С. 87-95. – [Електронний дискурс] / О. Переломова. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpgvzdia_2008_34_11 (Дата звернення: 14.11.22).
43. Р. Теревус До проблеми ідіостилю: термінологічний аспект. Науковий журнал. – Вип. 1 (5). – 2016. – С. 174-181.
44. Ришкевич І. До проблеми ідіостилю автора в художній літературі / І. Ришкевич // Актуальні проблеми романо-германської філології : матеріали III наук.- практ. семінару / М-во освіти і науки України, Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, Ін-т інозем. філології ; [уклад.: О. Бєлих, О. Галапчук, В. Тарнавська, Г. Цимбалюк]. – Луцьк, 2014. – С. 283–285.
45. Синиця І. Діалогічність у науковому мовленні. Мовознавство. 2004. Вип. 23. – С. 55-60.
46. Словник стилістичних термінів [Мацько Л. І. та ін.]. – Стилїстика української мови: Підручник – Літературне місто. [Електронний ресурс]

- / Л. Мацько. – Режим доступу: <http://litmisto.org.ua/?p=7310> (дата звернення: 16.11.22).
47. Сорока М. Еміграція та питання розвитку української літератури в літературній критиці Юрія Шереха (1945—1956) / Микола Сорока // Слово і час. – 2003. – Вип. 1. – С. 8-15.
 48. Ставицька Л. Про термін ідіолект / Л. Ставицька // Українська мова. – 2009. – № 4. – С. 3-17.
 49. Томбулатова І. Індивідуальний стиль письменника: чинники та носії / Філологічні семінари. Парадигма сучасного літературознавства: світовий контекст. – 2013. – Вип. 16. – С. 132-138. [Електронний ресурс] / І. Томбулатова. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe? (дата звернення: 10.08.2022).
 50. Українська мова : енциклопедія / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови; голова ред. кол. В. М. Русанівський [та ін.] – К. : Вид-во Українська енциклопедія ім. М. Бажана, 2004. – 820 с.
 51. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. С.Я. Єрмоленко. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
 52. Українська мова. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів // Режим доступу: <https://archive.org/details/terminy2001> (дата звернення: 16.09.22).
 53. Шевельов Ю. Кулішеві листи і Куліш у листах // Сучасність, 1983. – Вип. 12. – С. 7–38.
 54. Шевельов Ю. Нарис сучасної української літературної мови та інші лінгвістичні студії (1947-1953). – К.: Темпора, 2012. – 664 с.
 55. Шевельов Ю. Попередні зауваги до вивчення мови та стилю Сковороди // Записки Наукового товариства імені Шевченка. 2000. Т. ССXXXIX: Праці Філологічної секції. С. 177–211.

56. Шевельов Ю. Традиція і новаторство в лексиці і стилістиці І.П.Котляревського [Текст] / Ю. В. Шевельов ; упоряд. Л. Тарновецька. – Чернівці : Рута, – 1998. – 79 с.
57. Шевельов Ю. Я – мене – мені... (і довкруги): Спогади. Т. 1. В Україні. Харків: Видавець Олександр Савчук, 2017. – 728 с.
58. Шерех Ю. Прологомена до вивчення мови і стилю Г. Сковороди // Поза книжками і з книжок. Київ: Вид-во «Час», 1998. – С. 393–436.
59. Шерех Ю. Третя сторожа: Література. Мистецтво. Ідеології. Київ, 1993. – 590 с.
60. Шерех Ю. Трунок і трутизна (Про «Палімпсести» Василя Стуса) // Пороги і Запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеологія: у 3 т. Харків: Фоліо, 1998. Т. 2. – С. 105–135.